

UDK 821.163.42-1“14/15”
091(497.571Beram)“14/15”
<https://doi.org/10.53745/ccp.46.91.2>

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. prosinca 2022.

Prihvaćeno za objavljivanje: 1. veljače 2023.

BERAMSKA PJESMARICA U KONTEKSTU HRVATSKOGA SREDNJOVJEKOVNOGA PJESNIŠTVA¹

Andrea RADOŠEVIĆ

Staroslavenski institut
Kennedyjev trg 7, 10 000 Zagreb
aradosevic@stin.hr

Marija-Ana DÜRRIGL

Staroslavenski institut
Kennedyjev trg 7, 10 000 Zagreb
duerrigl@stin.hr

U ovom se radu analiziraju pjesme, uključujući i nekoliko kratkih zapisa, koje se nalaze u naknadno dodanom zborničkom dijelu glagoljskoga beramskoga kodeksa, poznatom pod nazivom Prvi beramski brevijar, a čiji osnovni sadržaj čini sanktoral s kraja 14. st. Pjesničku dionicu u ovom smo radu prvi put nazvali Beramskom pjesmaricom. Ona se sastoji od nekoliko skupina pjesama između kojih su zapisani drugi naknadno dodani tekstovi (liturgijski, patrišćki). U svojem smo istraživanju pozornost usmjerili prema dosad neistraženim pjesničkim tekstovima čiji se predlošci ovdje utvrđuju prvi put. Utvrđeno je kako se među njima, uz već proučene popularne pjesme (Va vse vrime godišća, Sudac gnjevan), nalaze i potvrde jedinstvenih (Milost Duha Svetago, Pohvaljumo današnji dan) i rijetkih glagoljskih tekstova. Na temelju potvrda postupnoga dopisivanja tematski i funkcionalno povezanih tekstova pokazuje se kako ta pjesmarica pridonosi rasyjetljavanju spoznaja o uporabi (čitanju, slušanju i pamćenju) tekstova koji su u glagoljašku sredinu dospjeli iz posve različitih izvora. Krajnji je cilj pokazati kako Beramska pjesmarica zauzima istaknuto mjesto u povijesti ne samo hrvatskoglagoljskoga nego općenito hrvatskoga srednjovjekovnoga pjesništva.

KLJUČNE RIJEČI: *hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo, glagoljaška čitateljska zajednica, hrvatska književnost 15. i 16. stoljeća, brevijar, glagoljski rukopis.*

---

¹ Rad je nastao u sklopu Znanstvenoga centra izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo i HRZZ-ova projekta Interdisciplinarni pristup hrvatskoglagoljskomu misalu na primjeru *Misala kneza Novaka* (IP-2019- 04-3797) i dio je širega istraživanja hrvatskoga srednjovjekovnoga pjesništva.

Uvod

Izvore hrvatskoga srednjovjekovnoga pjesništva čine brojni latinični i glagoljični zbornici, (uključujući i jedan ćirilnični), pjesmarice, misali, brevijari, lekcionari, početnice, oporuke, zbirke propovijedi te drugi rukopisi i fragmenti nastali između druge polovice 14. i 18. stoljeća.²

Prva hrvatska pjesmarica iz 1380. sastoji se od desetak tematski raznovrsnih pjesama: svećakih, pasionskih, marijanskih, božićnih, eshatoloških, svjetovnih te od hvalospjeva Isusu. Pojavljuje se kao naknadna dopuna glagoljskome *Pariškome kodeksu* (*Code slave 11*, fol. 193b–199b), prema kojem je i nazvana *Pariškom pjesmaricom*.³ Naime, taj glagoljski kodeks, smatra D. Malić, predstavlja putnu redovničku ili svećeničku knjigu sastavljenu od psaltira, kalendara, misala, komunalala i rituala.⁴ Njezine kasnije odjeke, odnosno šest od ukupno deset pjesama, A. Kapetanović pronašao je u mlađem glagoljskom *Berčićevu zborniku* br. 5 (f. 26a–29a), napomenuvši kako su pjesme zapisane istim redoslijedom te da među njima ima više podudarnosti nego u prijepisima iz drugih glagoljskih rukopisa.⁵ I dok se glagoljaška sastavnica hrvatskoga srednjovjekovnoga pjesništva ističe po svojoj starini i inačicama, latinična *Rapska (Picićeva) pjesmarica* iz 1471., kao najstarija sačuvana latinična pjesmarica nastaje gotovo stoljeće nakon one *Pariške*, u ukupnom broju pjesmarica latinična književnost već u 16. st. znatno nadmašuje onu glagoljsku.⁶ Navedimo samo: *Osorsko-hvarska*,⁷ *Splitsko-trogirsku*,⁸ *Korčulansku (Foretićevu)*, *Rapsku (Premudinu)*, *Baffovu*, *Rapsku (Picićevu)*,⁹ koje su nerijetko bile vezane uz bratovštine.¹⁰

U kontekstu hrvatskoglagojske književnosti, izuzev već spomenutoga *Pariškoga kodeksa* i *Berčićeva zbornika* br. 5, po ukupnom broju sačuvanih pjesama izdvajaju se tri zbornika nastala na početku 16. st.: *Tkonski* (prva četvrtina 16. st.) te *Prvi Klimantovićev zbornik* (1501. – 1512.) i *Drugi Klimantovićev zbornik* (1514.).¹¹ Dok se u zbornicima pjesme

² Amir KAPETANOVIĆ, Dragica MALIĆ, Kristina ŠTRKALJ DESPOT, *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo. Pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*, Zagreb, 2010., str. XLVII–LIV.

³ Kodeks je prvi opisao Josef VAJS, *Najstariši breviřar charvatsko-hlaholský*, Praha, 1910., str. XXXI–XLI; dok se *Pariškom pjesmaricom* najviše bavila Dragica MALIĆ, *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, Zagreb, 1972. Vidi više u: Josip VUČKOVIĆ, »Interpolacija stihova iz pjesme *Svit se konča* u izlaganju o posljednjem sudu iz *Berčićeva zbornika* br. 5«, *Ricerche slavistiche*, br. 62, nova serija 2, Roma, 2019., str. 317–340

⁴ Dragica MALIĆ, »Odjeci najstarije hrvatske pjesmarice u Marulićevim stihovima«, *Colloquia Maruliana*, br. 20, Split, 2011., 75–105, osobito str. 75–76.

⁵ Amir KAPETANOVIĆ, »Odras najstarije hrvatske pjesmarice (1380.) u petrogradskom *Berčićevu zborniku* br. 5 (XV. st.)«, *Colloquia Maruliana*, br. 19, Split, 2010., 19–29, str. 20.

⁶ Ipak, da je broj glagoljskih pjesmarica zasigurno bio veći pokazuje Vučkovićeve usporedbe dviju pjesmarica pri čemu zaključuje kako Berčićeva nije »posljedica zapisivanja usmeno prenošenih pjesama ili kompiliranja iz raznih izvora nego posljedica rukopisne transmisije neke pjesmarice koja je, ako se nije radilo baš o *Pariškoj pjesmarici*, toj pjesmarici morala biti vrlo srodna«. J. VUČKOVIĆ, »Interpolacija stihova«, str. 338.

⁷ Kristina ŠTRKALJ DESPOT, »Osorsko-hvarska pjesmarica (popis sastavnica, postanje, jezik)«, *Colloquia Maruliana*, br. 20, Split, 2011., str. 31–73.

⁸ Bratislav LUČIN, »Splitska pjesmarica Trogirskoga kaptola: opis, sadržaj, auktori, predložci«, *Colloquia Maruliana*, br. 19, Split, 2010., str. 55–92.

⁹ Kristina ŠTRKALJ DESPOT, »Jezične i književnopovijesne značajke starohrvatskih pjesama u *Picićevoj pjesmarici* iz 1471.«, *Colloquia Maruliana*, br. 19, Split, 2010., 31–51.

¹⁰ Krešimir ŠIMIĆ, *Laurin nos. Hrvatska religiozna lirika 16. stoljeća*, Zagreb, 2021., str. 82.

¹¹ Vidi više u A. KAPETANOVIĆ, D. MALIĆ, K. ŠTRKALJ DESPOT, *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*, str. LI–LII. Navedena tri zbornika K. Šimić svrstava među izvore hrvatske religiozne lirike 16. st., zajedno s *Librom od mnogijeh razloga*, *Marulićevim (oficijem) molitvenikom*, *Firentinskim zbornikom*, *Zagrebačkim zbornikom*, *Zbornikom Ivana Vranića Bakaranina*, *Rukopisom Mihovila Vrančića*, *Vartlom*. K. ŠIMIĆ, *Lau-*

uglavnom nalaze unutar samoga kodeksa, u većini se liturgijskih knjiga, kao i u zbirci propovijedi *Disipulu B* (1558.), one pojavljuju u obliku naknadnih dopuna: u *Misalu kneza Novaka* (1368.) i *Berlinskome misalu* (1402.) naknadno se zapisuje *Sudac gnjevan* kao stihovana inačica latinske sekvencije *Dies irae*,¹² na krajeve beramskih brevijara i *Disipula B*, među ostalim, dodaju se božićna i tijelovska pjesma i dr.¹³

Nedavna su istraživanja pokazala kako po sastavu i brojnosti pjesničkih tekstova jedna glagoljska liturgijska knjiga zauzima posebno mjesto ne samo u kontekstu hrvatskoglagoljskoga nego hrvatskoga srednjovjekovnoga pjesništva općenito.¹⁴ Riječ je o *Prvome beramskome brevijaru*, glagoljskome kodeksu sastavljenom od sanktorala kao službenoga dijela koji nastaje krajem 14. st., te od manjega zbornika, sastavljena od raznih liturgijskih, patrističkih, legendarnih i versificiranih tekstova, kojima je ta liturgijska knjiga postupno proširivana tijekom narednih stoljeća.¹⁵ Taj se kodeks, uz još dva beramska misala, *Drugi beramski*

rin nos, str. 81; Amir KAPETANOVIĆ, »Dva sveščića stihova iz XVI. stoljeća, navodno Mihovila Vrančića Šibenčanina«, *Čakavska rič*, god. 38, br. 1–2, Split, 2010., str. 183–207.

¹² A. KAPETANOVIĆ, D. MALIĆ, K. ŠTRKALJ DESPOT, *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*, str. 137–141. Prozni prijevod sekvencije *Dies irae* nalazi se u službenom dijelu *Novakova misala* iz 1368.

¹³ Na krajeve više hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga najčešće su se dopisivale brevijarske službe, pogotovo Marijini oficiji (Začće, Pohodeње), patristički tekstovi, himni, sekvencije, pjesnički oblici. Vidi više u: Andrea RADOŠEVIĆ, Marija-Ana DÜRRIGL, »Stvaranje beramskog kodeksa«, *Studije o Prvome beramskom brevijaru*, (ur. Ana MIHALJEVIĆ, Milan MIHALJEVIĆ, Andrea RADOŠEVIĆ), Zagreb, 2021., str. 131–160. Osim toga, o znatnoj raznorodnosti (naknadnih) zapisa u srednjovjekovnim brevijarima i časoslovima svjedoči i latinski časoslov zadarske opatice Čike iz 11. stoljeća u kojem su na folijima 147v–154v dodani: kraća verzija apokrifne *Vizije svetoga Pavla*, antifona *Salve Regina*, te *Sortilegium*, odnosno jedan oblik proricanja. Usp. *Liber horarum Cichae, abbatissae Monasterii Sanctae Mariae monialium de Iadera* (faksimil), Zagreb, 2002. O dodanim pjesama u *Disipulu B* vidi više u: Vjekoslav ŠTEFANIC, *Glagoljski rukopisi JAZU*, Zagreb, 1969., str. 229.

¹⁴ A. RADOŠEVIĆ, M.-A. DÜRRIGL, »Stvaranje beramskog kodeksa«, str. 157–158.

¹⁵ Tijekom 15. i prve polovice 16. stoljeća tom su glagoljskom kodeksu dodani: *Legenda o sv. Lazaru*, isječci iz homilija Grgura Velikoga i Bede Časnoga, službe u čast sv. Marte i sv. Ane sa čak tri himna: *Svêtl(o)sti see prazd' niki čtuūt' lûdi čas'ti* (lat. *Lucis hujus festa colit plebs honesta*), *Čista dn(e)vnaê radovaniê da vspoetv crêki* (lat. *Clara diei gaudia*), *Vselenae zem(a)lb raduet se* (lat. *Orbis exultans celebret hoc festum prosequens Annam*). Oni nisu pisani istom rukom, niti su zapisi nastali u isto vrijeme. Štoviše, pisani su različitim tipom glagoljskoga pisma (ustavnom, poluustavnom i kurzivnom glagoljicom), na različitim podlogama (pergamentu i papiru), te se pretpostavlja da potječu iz različitih izvora (erkenoslavenskih, hrvatskih). A. RADOŠEVIĆ, M.-A. DÜRRIGL, »Stvaranje beramskog kodeksa«, str. 133–134. Da je riječ o postupnom prepisivanju (ili možda i uvezivanju) tekstova govore nam datumi ispisani uz pojedine pjesme. Između naslova i prijevoda antifone *Salvator mundi* navodi se 1505. godina, dok se na posljednjoj stranici kodeksa pojavljuje zapis kasnijega čitatelja (možda i pisara toga lista) koji navođenjem datuma nastanka (1559.) i svojega imena ispod mrtvačke sekvencije *Dies irae* na određen način autorizira svoj doprinos kodeksu: *više imenovanu šekvenciju izpisa ja popr' Paval' Fabijanić' is Kastva budući viceplovian tada v Berne meseca jenara na dni 18. 1559.* (prema: Ivan BOTICA, Sandra POŽAR, »Povijesni podatci u marginalijama glagoljskih misala i brevijara iz Berma u Istri«, *Povijesni prilozi*, god. 41, br. 63, Zagreb, 2022., str. 69–111, 87). Zasad je teško utvrditi jesu li tri pjesme pisane ujednačenim knjiškim kurzivom na papiru f. 180 dodane prije 1559., ili možda čak naknadno, s obzirom na to da se od ostatka kodeksa znatno razlikuju po jezičnim osobinama. Ipak, odlike književnoga pravilnoga kurziva kojim su pisane kao da odražavaju vizualne značajke pisma sa stranica glagoljskih zbornika iz 16. st., primjerice Žgombićeva zbornika. Primjerice, slovo *i* je u srednjolinjskom položaju, ali je u horizontalnom položaju; slova *u* i *o* najčešće, iako ne uvijek, dolaze u spojenicama s prethodnim slovima i tako znatno probijaju gornju liniju retka. Neka samostalna slova probijaju gornju (npr. *a, r, d, s, k*), a neka donju liniju (npr. *k, n, o, u, č, ū*); neka čak obostrano prodiru iznad ili ispod zamišljenoga crtvlja (npr. primjerice slova *g* i *h*). Pritom su slabije slovne linije nekih slova (osobito slova *r*) tako produžene da se spajaju s onima sljedećega ili čak trećega slova koje ima sličnu tendenciju probijanja gornje linije retka. Ova kratka analiza provedena je prema općim značajkama kurzivne glagoljice navedenima u radu: Kristian PASKOJEVIĆ, »Osobine glagoljičnog knjiškog i diplomatskog kurziva«, *Filologija* br. 78, Zagreb,

brevijar i *Ljubljanski homilijar*, danas čuva u Narodnoj i sveučilišnoj knjižnici u Ljubljani (sign. Ms 161, stara sign. C 161/2).¹⁶ Pjesničku sastavnicu zborničkoga dijela toga beramskoga kodeksa, koju ovdje prvi put nazivamo *Beramskom pjesmaricom*, čini čak desetak pjesničkih tekstova te više kraćih zapisa (sastavljenih od nekoliko stihova) unesenih iz poznatih srednjovjekovnih pjesama. Riječ je o nekoliko skupina pjesama između kojih se nalaze drugi dodani tekstovi. Prve dvije skupine usko su vezane uz liturgiju te su vjerojatno najvećim dijelom unesene iz raznih liturgijskih knjiga (sekvencije, antifone, himni, tropar). Izvori treće, inače najhomogenije, skupine pjesama zapisane na f. 181 mogli bi potjecati iz neke nepoznate pjesmarice. Odnosno, upravo bi taj dodani list mogao predstavljati fragment samostalne glagoljske pjesmarice koja je sadržavala veći broj pjesama. Iako je iz današnje perspektive riječ o malom broju pjesama, s obzirom na to da se u kontekstu glagoljske književnosti neznatno veće skupine uzastopno prepisanih pjesama nazivaju pjesmaricama (*Berčićeva* sadržava ukupno šest, a *Pariška* deset), to bi se i ova skupina od tri uzastopno prepisane pjesme mogla opisati kao fragment rukopisne pjesmarice.

U ovome će se radu stoga provesti detaljna analiza pojedinih, dosad nepoznatih, pjesama koje taj beramski rukopis ne čine samo jedinstvenim kodeksom u kontekstu hrvatskoga glagoljaštva nego i nezaobilaznim mjestom u rasvjetljavanju spoznaja o uporabi (čitanju, slušanju i pamćenju) tekstova koji su u našu sredinu dospjeli iz posve različitih, katkad vrlo udaljenih izvora: zapadne i istočne (bizantino-slavenske) tradicije, uključujući i one poznate iz starih grgurovskih (gregorijanskih) i ambrozijanskih sakramentara, ali i iz relativno suvremenih hrvatskih pjesama. Nekoliko pjesama u ovome se radu prvi put objavljuju u transkribiranom obliku.¹⁷ Pjesme poput *Va vse vrime godišća*¹⁸ i *Sudac*

2022., str. 141–162. Nadalje, pojava pojedinih spojenica i skraćenica određenih riječi (*d(u)ha* > *duha*, *s(ve)t(a)go* > *svetago*, *B(og)* > *Bog*), uz spajanja nekoliko riječi u jednu cjelinu (*nadvsakoga* umjesto *nad vsakoga*, *inazemli* umjesto *i na zemli*) postupak koji je obilato zabilježen u glagoljskim rukopisnim liturgijskim knjigama nastalima između 14. i 16. st., pokazuje da je pisar stihova poznavao starije liturgijske knjige, ali i zborničku (neliturgijsku) literaturu, te da je navedene tekstove vjerojatno prepisao u drugoj polovici 16. st.

¹⁶ Faksimil i transliteracija objavljeni su u izdanju: *Prvi beramski brevijar: hrvatskoglagoljski rukopis s kraja 14. stoljeća*, (ur. Milan MIHALJEVIĆ), Zagreb, 2022. Prema istraživanju I. Botice i S. Požar pretpostavlja se da je *Prvi beramski brevijar* »pripadao ženskom benediktinskom samostanu sv. Katarine s istoimenoga otočića kraj Pul.« Benediktinke ga 1444. posuđuju popu glagoljašu iz Boljuna, a već krajem 15. st. brevijar dopijeva u Beram. Ivan BOTICA, Sandra POŽAR, »Povijesni podatci u marginalijama«, str. 81.

¹⁷ U ovom se radu oni tekstovi koji su pisani većinom na hrvatskom crkvenoslavenskom prenose u transliteriranom obliku: *jat* se transliterira kao <ê>, *jus* kao <û>, *šća* kao <č>, a na mjestima poluglasa pojavljuje se aposrof (°) i ı, u skladu s načelima transliteriranja Staroslavenskoga instituta. Marginalne bilješke prenose se prema radu I. BOTICA, S. POŽAR, »Povijesni podatci u marginalijama«. Pjesme pisane većinom na hrvatskome jeziku transkribirane su prema sljedećim načelima: *jus* se u transkripciji prenosi kao <j> osim ako ne nalazi uz <l> i <n> kada pišemo <lj> i <ñ> (*krala* > *kraļa*). Kako u tekstovima supostoji ekavski i ikavski refleks *jata*, *jat* nismo razrješavali nego ga bilježimo kao <ê>. Đerv se razrješuje kao <ǰ> (ja > ja). Riječi koji počinju na <e> smo prejtirali (*ežuša* > *Ježuša*). Na određenim mjestima <i> se transkribira kao <j> (*božie* > *Božja*). Šća se prenosi kao <šč> (*ičite* > *iščite*) i <č> (*cič* > *cič*). Sve kraćenice razriješene su bez zagrada, izuzev riječi koje u razriješenom obliku sadržavaju *jat* (npr. *d(ê)vo*, *p(ê)san*). U transliterirane prijevise, i primjere iz marginalnih bilježaka, unijeli smo poneke pravopisne (veliko i malo slovo) i interpunkcijske izmjene.

¹⁸ Riječ je o jednoj od najdulgovječnijih pjesama hrvatske književnosti. Nastala je po uzoru na lat. *Verbum caro factum est* (*In hoc anni circulo*), no istraživači se razilaze u mišljenju je li riječ o preradi, prepjevu ili parafrazi. Vidi više: Miho DEMOVIĆ, »Starohrvatski spjev 'U to vrijeme godišta' nije prijevod, parafraza niti prepjev latinske kantilene 'In hoc anni circulo', niti je najrašireniji njegov napjev preuzet iz Capriccia Girolama Frescobaldija (1583.–1643.)«, *Istodobnost raznodobnog. Tekst i povijesni ritmovi. Zbornik radova*

*gnevan*¹⁹ vrlo se dobro poznate istraživačima starije hrvatske književnosti te stoga njima u ovome radu neće biti posvećena posebna pozornost. Konačan cilj je istražiti položaj koji *Beramska pjesmarica* zauzima u hrvatskom srednjovjekovnom pjesništvu.

1. Analiza *Beramske pjesmarice*

Stajalište D. Malić koja *Parišku pjesmaricu* opisuje kao »izvor najstarijih zapisa hrvatskih srednjovjekovnih tekstova« čije su »inačice kolale duž naše obale od sjevera do juga i narednih stoljeća i javno se izvodile u božićnim, uskršnjim, sprovodnim i drugim vjersko-crkvenim prigodama, te bile zapisivane u raznim glagoljčnim i latiničnim rukopisima«,²⁰ možemo primijeniti i na *Beramsku pjesmaricu*. Naime, s obzirom na to da se u suvremenim istraživanjima glagoljskih knjiga naglasak se pomiče prema njihovu čitanju i uporabi, a time i prema transmisiji tekstova koji se u njima javljaju (neovisno o tome jesu li dio službenoga ili naknadno dopisanoga teksta),²¹ to je i naš interes bio usmjeren ne samo na istraživanje cjelovitih pjesama nego i svih kasnijih zapisa koji svjedoče o višestoljetnom izvođenju/izgovaranju/pjevanju određenih tekstova. Osim toga, današnje se poimanje fragmentarnoga i cjelovitoga, misleći pritom na omjer zapisanoga i izgovorenoga, itekako razlikuje od onoga srednjovjekovnoga. Štoviše, u raznim se srednjovjekovnim knjigama nerijetko pojavljuju samo incipiti tekstova za koje se prepostavljalo da su dobro poznati ciljanoj publici, neovisno o tome je li riječ o tekstu namijenjenju privatnoj uporabi (časoslov) ili pak izvođenju u javnosti (zbirka propovijedi). Semiotičkim rječnikom rečeno, incipiti predstavljaju označitelja, a tekst čiji je incipit samo uvodni dio predstavlja označeno. Incipiti se tako nerijetko pojavljuju ponajprije u ulozu podsjetnika na čitanje ili pjevanje pojedinoga teksta u određenom razdoblju crkvene godine. U brevijarima, uključujući i one glagoljske, nalazimo brojne incipite kojima se označuju odlomci iz evanđelja, himana, molitava i drugih (u liturgijskom kontekstu) dobro poznatih tekstova. Pođemo li od toga da pojava incipita zapravo upućuje na popularnost (ili barem upamćenost) pojedinoga teksta, možemo pretpostaviti

XII. sa znanstvenog skupa održanog od 1. do 2. listopada 2009. godine u Splitu, (ur. Cvijeta PAVLOVIĆ, Vinka GLUNČIĆ-BUŽANČIĆ, Andrea MEYER-FRAATZ), Split – Zagreb, 2010., str. 25–59. Na glagoljici je zapisana u *Prvom beramskom brevijaru, Petrisovu zborniku* te u *Disipulu B*. Na latinicu je prepisana u *Picićevoj pjesmarici, Korčulanskom latiničnom zborniku* iz 15. st., *Osorsko-hvarske pjesmarici* iz 1533., zatim u lekcionaru *Pištrole i evanđelja priko svega godišta* (1613.) fra Ivana Bandulavića i u drugim rukopisima. Najstarija kajkavska inačica dolazi nam iz *Pavlinke pjesmarice*, a najstarija ćirilčna iz maloga *Nauka krstjanskoga* (1616.) fra Matije Divkovića. Usp. A. KAPETANOVIĆ, D. MALIĆ, K. ŠTRKALJ DESPOT, *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*, str. 21; D. GRMAČA, M. HORVAT, *Matija Divković: Izbor iz djela*, Sarajevo, 2019., str. 23–24.

¹⁹ Eshatološka pjesma *Sudac gnjevan* zapisana je na svim trima pismima: u *Berlinskom misalu, Novakovu misalu, Prvom beramskom brevijaru, Prvom Klimantovićeve zborniku* te u *Akademijinu fragmentu* iz 16. st. na glagoljici; u *Dubrovačkom lekcionaru* na ćirilici, te u rukopisnom *Zborniku br. 20 šibenskoga franjevačkoga Samostana sv. Frane*, u *Picićevoj pjesmarici, Lekcionaru Bernardina Splitsanina* i drugim latiničnim knjigama. Usp. A. KAPETANOVIĆ, D. MALIĆ, K. ŠTRKALJ DESPOT, *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*, str. 137.

²⁰ D. MALIĆ, »Ođjeci najstarije hrvatske pjesmarice«, str. 77.

²¹ Andrea RADOŠEVIĆ, Marija-Ana DÜRRIGL, »Glagoljaška čitateljska zajednica na primjeru Drugoga beramskoga brevijara«, *Slovo*, br. 70, Zagreb, 2020., str. 191–216.

da i pojava uvodnih stihova u obliku marginalnih zapisa svjedoči o svojevrsnoj raširenosti pjesama u kraju u kojem je određena knjiga bila u uporabi.²² Osim toga, fragmentarne tragove pjesničke lektire u svojem nam je kolofonu ostavio i knez Novak, ne sluteći da će lirski dio njegova zapisa o prolaznosti života, koji sadržava najstarije hrvatske stihove iz pjesme *Pisan na spomenutje*, zauzeti istaknuto mjesto u povijesti hrvatskoga stihotvorstva.

Primijenimo li koncept označitelja/označenoga na zbornički dio beramskoga kodeksa, dobivamo širu sliku sastava *Beramske pjesmarice*. Naime, potrebno je imati na umu kako se čitanje brevijara, koji čini većinu ovoga glagoljskoga kodeksa, »nije odvijalo u kontinuitetu nego u razmacima tijekom cijeloga dana (i tako tijekom čitave godine). Riječ je o diskontinuiranom i repetitivnom čitanju tijekom kojeg se čitatelj upućuje da tekst kojim će nastaviti molitvu časa potraži na drugom mjestu (u istoj ili nekoj drugoj knjizi) ili da ga, izgovarajući prve riječi incipita, preuzme iz vlastitog pamćenja.«²³ Odnosno, kao što incipiti evanđelja i himana samo naznačuju početak njihova čitanja,²⁴ tako i uvodni stihovi samo podsjećaju na potrebu izvođenja pojedine pjesme. Neovisno o tome je li označitelj zapisan u duljem ili kraćem obliku, već i sama njegova pojava govori o tome da je ono što je njime označeno bilo izgovarano i pjevano, odnosno upamćeno.

Beramska pjesmarica sadrži deset pjesama, dva incipita popularnih pjesama te citat iz Trisagion himna. Izvodile su se u različitim razdobljima crkvene godine: o Božiću i Mladom ljetu (*Va vse vrime godišća, Pohvaľujmo današnji dan*), Tijelovu (*Zdravo, Božje sveto telo*), Uskrsu (*Žrtvi paskovnije*),²⁵ na svetkovinu sv. Martina,²⁶ na Marijine blagdane (*Tebe*

²² U dvosveščani glagoljski *Drugi beramski brevijar* iz 15. st. stihovi iz pjesme *Va se vrime godišća* dodani su na dvama mjestima: 1) u temporalu u obliku duljega naknadnog zapisa na f. 265v (*lep sermon o(t) rostva lepa pesan na Božić pridi tvorče Rêč' je draga stvorena / ot svete D(ê)vi M(a)rie / va vse vr(ê)me godišća / mir se s(vê)tu navišća / Skozê roenê dêtîća / ot svete D(ê)vi Marije / Dêva sina porodi / vražju silu slomi / v(ê)rne svoje oslobodi sveta D(ê)vo Marije . v pol noč uz svojevstan pisarov komentar lep, lep*). Prema: Ivan BOTICA, »Naknadni zapisi u prvome dijelu Drugoga beramskoga brevijara«, *Drugi beramski brevijar: hrvatskoglagoljski rukopis iz 15. stoljeća, 1. dio*, (prir. Milan MIHALJEVIĆ, Zagreb, 2018., str. 9–11, str. 11; 2) na kraju sanktorala u obliku kraćeg zapisa na fol. 173v (*to je pêsan svete Marije . Rêč je draga stvorena / ot svete Marije / dêva sina porodi / vragu*). Koliko su neke pjesme vezane uz određeno liturgijsko razdoblje bile popularne svjedoči i njihova zastupljenost u zaista različitim vrstama knjiga. Tako božićnu i tijelovsku pjesmu nalazimo u dvama beramskim brevijarskim kodeksima, zatim u katehetskoj knjizi (Divkovićevu *Malom nauku*) te u zbirci propovijedi (*Disipul B*). Čini se kao da je postojalo nepisano pravilo o dodavanju istih pjesama na krajeve kodeksa koji su se često upotrebljavali.

²³ A. RADOŠEVIĆ, M.-A. DÜRRIGL, »Glagoljaška čitateljska zajednica«, str. 199.

²⁴ Na upamćenost pojedinih tekstova, primjerice himana, ukazuju paralelna mjesta hrvatskoglagoljskih brevijara. Pritom se u nekima od njih na mjestu na kojem je trebalo izgovarati pojedini himan pojavljuje kratak incipit, a u drugima cjelovit tekst. Primjerice, u temporalu *Drugoga beramskoga brevijara* na f. 205b stoji samo »imna · v noči vsta(ûče) · an(tifon)«, dok na istome mjestu u *Drugom vrbnickom brevijaru* na f. 184b stoji znatno dulji zapis: *im(a)n · v noči vstaûče bdêm 'v š'i vsгда v 'pêsnehъ mislêmb · toli silami vsêmi g(ospode)vê poem 'slatcê pêsni · da m(i)l(o)stîvu c(êsa)ru vkup' pouče · š nego s(ve)tîmi utegli bihomъ v' polaču v' niti n(e) ba · takože b(la)ž(e)ni da s(ve)tî život' · podai ti n(a)mъ bož'stvo · b(la)ž(e)noe o(t)ca i s(i)na · vkup' že d(u) ha s(ve)tago · egože oglašæt se vssemu slava miru · am(e)nbъ*. Prema: A. RADOŠEVIĆ, M.-A. DÜRRIGL, »Glagoljaška čitateljska zajednica«, str. 210.

²⁵ *Žrtvi paskovnije* u *Beramskoj pjesmarici* sastavljena je od prvih pet stihova sekvencije *Victiame paschali laudes* i antifone/sekvencije *Surrexit Christus cum tropheo*. A. RADOŠEVIĆ, M.-A. DÜRRIGL, »Stvaranje beramskog kodeksa«, str. 150.

²⁶ Pretpostavljamo kako je razlog da se himan u čast sv. Martinu naknadno unese u beramski kodeks, s obzirom na to da se ne pojavljuje u njegovu oficiju u službenom dijelu sanktorala, taj što je župna crkva posvećena

mater), na ispraćajima pokojnika (*Sudac gnjevan*) i dr. Sve pjesme, izuzev onih pisanih kurzivnom glagoljicom na listu f. 181, imaju naslove koji uključuju podatke o njihovoj namjeni i uvjetno rečeno žanrovskoj pripadnosti (himan, pjesma, sekvencija).²⁷ Pojedine žanrovske odrednice (himan, sekvencija) podudaraju se s današnjima tumačenjima (himan sv. Martina, uskršnja i mrtvačka sekvencija), za razliku od odrednice *pësan*, koja je u srednjem vijeku imala širi spektar značenja od onoga koji danas zazima pojam *pjesma*. Njome su, naime, bili obuhvaćeni različiti pjesnički oblici, ali isto tako i svi pjevani dijele u liturgijskom obredu (Introitus, ali i Graduale, Offertorium, Communio).²⁸ U nekim »naslovima« pjesama pojavljuju se i upute vezane za način izvođenja teksta (*poj lipo, poj umileno*).

Tri pjesme zapisane kurzivnom glagoljicom na papiru na f. 181 (*Milosti Duha Svetago, Himna u čast Isusu i Djevici Mariji, Pohvaľujmo današni dan*) imaju istu grafičku organizaciju. Svaka nova strofa počinje inicijalom i novim retkom, pri čemu je drugi redak uvijek uvučen. Stihovi su pisani u kontinuitetu te odvojeni točkama. Slično je oblikovana i druga polovica pjesme *Va vse vrime godišća*. Naime, u prvoj polovici pjesme strofe se nižu u istom retku u kontinuitetu bez jasna razmaka. U drugoj polovici svaka strofa počinje inicijalom u novome retku, uz napomenu kako su inicijali i uvlake ipak manje izraženi od onih u navedenim trima pjesama. U pjesmama *Milosti Duha Svetago* i *Himna u čast Isusu i Djevici Mariji (Jur v sirotstvu)* strofe su sastavljene od dvaju parova uglavnom osmeračkih dvostiha, iako postoje i stihovi sastavljeni od neznatno manje (šesterac, sedmerac) ili više slogova (deveterac). Te četiri pjesme od ostalih se pjesama razlikuju, osim u jeziku, i u grafičkoj organizaciji.

Neki naslovi u *Beramskoj pjesmarici* ističu se bojom i ukrasima. Pored više naslova stoji oznaka za kapitul (poglavlje), iako se način njihova oblikovanja razlikuje. S najviše je pomnije grafički oblikovan himan *Tebe mater hvalim*. Uvodni glagoljski inicijal ukrašen je s malenim golubom, početak svakoga stiha pisan je crvenom bojom kojom je uokviren i sam naslov pjesme. Dok je u toj pjesmi, kao i u himnu u čast sv. Martina, ukrašen naslov bjelinom odvojen od same pjesme, u ostalim pjesama on je zapravo spojen s tijelom pjesme, npr. u prijevodu antifone *Salvator mundi*. Uvodni stihovi u tim su pjesmama istaknuti inicijalima. Postoje primjeri u kojima je sam naslov, a koji se odnosi na namjenu pjesme, naknadno dodan: *pësan na rojstvo Hrstovo, šekvencija za umrvših ako hoć*.

sv. Martinu i jer je njegov kult snažan u tom dijelu Istre. Usp. Ivan BOTICA, Tomislav GALOVIĆ, Elvis ORBANIĆ, »Beram, župa Pazinskoga vikarijata u Porečkoj biskupiji te kòmun i Städtl Pazinske knežije u Habsburškome Carstvu do sredine 17. stoljeća«, *Studije o Drugome beramskom brevijaru*, (ur. Milan MIHALJEVIĆ, Andrea RADOŠEVIĆ), Zagreb, 2021., str. 379–455, osobito str. 383 i 440. Usp. i studiju Antonije ZARADIJA KIŠ, »Beramska martinska tradicija: od predaje do beramskoga glagoljskog brevijara«, *Slovo*, br. 70, Zagreb, 2020., str. 217–242. O himnu u čast sv. Martinu vidi više u: A. RADOŠEVIĆ, M.-A. DÜRRI-GL., »Stvaranje beramskog kodeksa«, str. 152–155.

²⁷ O naslovima kao nositeljima podataka o izvedbi, tematici, namjeni, žanrovskoj pripadnosti pjesničkoga teksta vidi: K. ŠTRKALJ DESPOT, »Osorsko-hvarska pjesmarica«, 2011., str. 81.

²⁸ Kristijan KUHAR, Silvio KOŠČAK, Erich RENHART, »Sadržaj glagoljskog *Misala kneza Novaka* u digitalnom okružju«, *Crkva u svijetu*, god. 56, br. 4, Split, 2021., str. 619–634, str. 627.

Beramska pjesmarica sadržava pjesme poznate iz drugih rukopisa (misala, brevijara, zbornika, pjesmarica),²⁹ ali isto tako i neke, u kontekstu hrvatskoglagoljske književnosti, jedinstvene potvrde, poput prijevoda latinske pjesme *Ave fuit prima salus* i stare hrvatske koledarske pjesme *Pohvaľujmo današni dan*.

U *Beramskoj pjesmarici* nalazi se više marijanskih pjesama (*Milosti Duha Svetago, Tebe mater hvalim*, bizantski himan, tj. theotokion, stihovi iz pjesme *Spasi Marije*). U svima se njima Djevica Marija pojavljuje kao pomoćnica i posrednica u spasenju i milosti (*Mediatrix omnium gratiarum*),³⁰ kao ona kojoj se upućuju razne molitve. Naime, tijekom srednjega vijeka širila se pobožnost prema Mariji pa se upravo to razdoblje katkad smatra vrhuncem čašćenja marijanske pobožnosti. Osobito se od 12. stoljeća stvaraju brojna likovna i književna djela te ostvarenja crkvene i nabožne glazbe njoj u čast. Na neki je način u tim djelima Bogorodica od bezgrešne majke Spasitelja svijeta postala sućutnom zagovornicom kojoj su se obraćali pojedinci, pomoćnicom grešnicima i potrebitima. Iznimno su brojne slike i bujna je metaforika koja se uz nju vezala, od kraljice neba, svijeta i anđela, do zagovornice, odvjjetnice i pomoćnice grešnicima i potrebitima, konačno do majke svih vjernika. Upravo takav širok raspon odnosa prema Mariji odražava se u zbirci pjesama u beramskom kodeksu – ona jest prije svega Bogorodica, majka Božja, kako kaže himan *Tebe mater hvalim*. Ali i iz toga detalja u naslovu (gdje je izostavljen pridjev *Božju* koji bi se očekivao prema latinskom izvorniku) razvidno je kako se štovanje Marije ponešto odmaklo od onoga iskonskoga, ishodišnoga, u kojem je ona uvijek bila štovana uz Krista. Od zreloga srednjovjekovlja Marija ima posebno mjesto kao spasiteljica od zemaljskih opasnosti, zala i iskušenja (npr. *Spasi Marije*), ona ima moć i snagu da bude na čudesnu pomoć onima koji joj se utječu.

---

²⁹ O zastupljenosti pojedinih pjesama u drugim rukopisima vidi bilješke br. 16 i 17 te zasebna poglavlja. Postoje i primjeri da je jedan tekst, u ovom slučaju himan *Iam, Christe, sol iustitiae* (Ūže h(r)ste) *slnce prav(a)dnoe*), u *Drugome beramskom brevijaru* u dvjema različitim inačicama zapisan čak tri puta: u službenom dijelu temporalna (f. 105a), kao dodatak na kraju temporalna te kao marginalija. Tekst u službenom dijelu temporalna sličan je nekima zapisanima u brevijarima tzv. sjeverne skupine liturgijskih hrvatskoglagoljskih knjiga, kao što su *Prvi vrbnički brevijar* (f. 105a), *Drugi vrbnički brevijar* (f. 36a), *Treći vrbnički brevijar* (f. 82c), *Brevijar popa Mavra* (f. 70c). To ne iznenađuje s obzirom na to da je pisar rabio stariji predložak koji je nastao na Krku (usp. Milan MIHALJEVIĆ, »Bilješke o jeziku Drugoga beramskog brevijara«, *Tabula*, br. 9, Pula, 2011., str. 126–139). Dodane pak verzije himna (ustavnom glagoljicom pisana na f. 264v, te kurzivnom glagoljicom pisana na donjoj margini stranica f. 106c–107b slične su tekstovima iz nekih od brevijara mlađe, južne kupine liturgijskih tekstova, npr. *Vatikanskom petom brevijaru*, *Vatikanskom devetnaestom brevijaru* (f. 69b), *Prvotisku brevijaru* (f. 80d) te *Baromićevu brevijaru*. Međutim, i neki od brevijara iz sjeverne skupine počinju incipitom ūže H(r)st) *slnce pravdi* (*Vatikanski deseti brevijar*, 68d; *Vatikanski devetnaesti brevijar*, 69d), kao i *Oxfordski brevijar MS Can. Lit. 172* (f. 76b).

³⁰ Vidi: Zrinka NOVAK, »Utjecaj kulta Blažene Djevice Marije na neke aspekte pobožnosti na istočnoj jadranskoj obali u razvijenome i kasnome srednjem vijeku«, *Croatia christiana periodica*, god. 35, br. 67, Zagreb, 2011., str. 1–28, str. 17: »Od XIII. stoljeća nadalje započela je i pojačana produkcija himni i lauda u kojima se Bogorodica slavila i veličala te se povećava i broj molitava upućenih Djevici Mariji. U strahu pred Božjim pravednim sudom, srednjovjekovni se kršćanin pun pouzdanja utječe Majci Božjoj kao posrednici i zagovornici (...) U razdoblju od XIII. do XVI. stoljeća nastaju najljepše molitve upućene Blaženoj Djevici Mariji u pučkoj usmenoj i pisanoj književnosti, i to na hrvatskome jeziku«.

Tablica 1. Popis pjesama i njihovih zapisa u *Beramskoj pjesmarici*

Redni broj	Početni stihovi	Naslov pjesme u beramskom kodeksu	Naslov predložka pjesme	fol.
1.	Žrtvi paskovnije	☪ Šekvencija na pasku poj	Victimae paschali (5 stihova) te Surrexit Christus cum tropheo	167d
2.	Va vse vrime godišća	Pesan na rojstvo Hrstovo	In hoc anni circulo	168r
3.	Tebe mater hvalim	☪ P(ê)san svete Marije na vse dni jeje	Te mater Dei laudamus	175cd
4.	Martin ispov(ê)dnik	☪ Imna svetoga Martina	Martine, confessor Dei (?)	176a
5.	Spasi ljudi mira	☪ Pêsan onu nêdêļu pred Sensu vsagda poj lipo	Salvator mundi	180a
6.	Raduj se dvar gospodna	☪ Ovo se poje ot paski do petikost s križem p(ê)san	Theotokion (peti glas uskrsnoga oktoiha)	180b
7.	Milosti Duha Svetago		Ave fuit prima salus	181r
8.	Jur v sirotstvi		Himan u čast Isusu i Djevici Mariji	181v
9.	Pohvalujmo današnji dan		Pohvalujmo današnji dan	181v
10.	Sudac gñevan	Šekvencija za umrvših ako hoć	Dies irae (Sudac gnjevan)	182r
	ZAPISI ³¹ – INCIPIIT			
1.	Zdravo, Božje sveto telo / od prečiste Devi vzeto / Duhom svetim razabrano / Bogom Ocem rastvarano	Nema naslova	Zdravo, Božje sveto telo	181r
2.	☪ Spasi, Devo, tvojih vernih / izbavi nas tuge neizmerni(h) / Spomeni se, majko mila	Nema naslova	Spasi, Marije, svojih vernih	180b
3.	Sveti Bože, sveti krepki, sveti besemrtni, pomiluj	Nema naslova	Trisagion himan	180a

³¹ Sva tripa zapisa, uz pravopisne i interpunkcijske intervencije, navedena su prema: Ivan BOTICA, »Marginalni zapisi«, *Prvi beramski brevijar: Hrvatskoglagoljski rukopis s kraja 14. stoljeća, sv. 2, Transliteracija* (prir. Milan MIHALJEVIĆ), Zagreb, 2022., str. 10.

1.1. Milosti Duha Svetago

Pjesma čiji uvodni stih glasi *Milosti Duha Svetago* predstavlja hrvatski prijevod latinske pjesme o anđeoskome navještenju Blaženoj Djevici *Ave fuit prima salus*,³² koja se pripisuje Jacoponu iz Todija (umro 1306.). Riječ je o jedinstvenom i dosad nezamijećenom tekstu u hrvatskoglagoljskoj književnosti.³³ Naime, poznat je još samo prijepis na latinskom jeziku u *Picićevoj pjesmarici* (29b–30b): *Ave fuit prima salus / qua vincitur hostis malus (...) Maria celi portas / et gaudia . Ave M(aria). Finis. Amen.*³⁴ Hrvatska inačica ne slijedi *ad verbum* latinski predložak. Na više je mjesta promijenjeno samo značenje stihova, a neki motivi dodatno su istaknuti. Izvoran latinski himan, inače jedna od brojnih pjesama nadahnutih pozdravom *Ave Maria*, sastoji se od ukupno 17 strofa koje se otvaraju riječima iz Navještenja Gospodinova: *Zdravo, Marijo, Milosti puna* te redovito završavaju zazivom *Ave Maria*. Inačici iz *Beramske pjesmarice* nedostaju 1., 2., 6. i posljednja strofa, te ona počinje uvodnom riječju 3. strofe latinskoga izvornika: *milošću*. Mariji, kao posrednici Milosti, subjekt se utječe nadajući se da će biti obdaren milošću i spasenjem te pomoći i krepošću. Molitve koje se u prvim dvjema strofama upućuju Djevici Mariji u glagoljskom su tekstu povezane sintaktičkim paralelizmima i ponavljanjima utemeljenima na imperativnom izrazu *daj nam* (1. strofa: *Milost daj nam i spasenje / o prečista, D(ê)vo Marije*; 2. strofa: *pomoć nam daj i krepljenje / prečista D(ê)vo Marije*). Kako u sličnom imperativnom tonu, u kojem se upućuje molitva Isusu (*Isus vseh ljudi spasenje / daj nam nebesko veselje*), završava pjesma, možemo reći da hrvatsku inačicu pjesme zaokružuje subjektovo zazivanje Marijine, ali i Isusove, pomoći i spasenja.

Za razliku od latinskih strofa koje između 3. i 4. stiha imaju opkoračenje, a u drugoj polovici 4. stiha redovito i samo pozdrav *Ave Maria*, u hrvatskom prijevodu takav je raspored sačuvan većinom u drugom dijelu pjesme, pri čemu se prijevod latinskoga pozdrava pojavljuje u više inačica. U prvim i posljednjim strofama glagoljskoga himna cijeli je četvrti stih pretvoren u pohvalu i slavljenje Marijine uzvišenosti, blaženstva i čistoće (*o prečista, D(ê)vo Marije; prečista D(ê)vo Marije; o čista, D(ê)vo Marije; o nebeska, D(ê)vo Marije*) te se može reći kako se i te pohvale također javljaju u funkciji zaokruživanja teksta.

Nastojanje da svaki stih predstavlja sintaktičku cjelinu izraženije je u prvom dijelu pjesme.³⁵ Najzorniji primjer nalazimo u 6. strofi (*Meju puti i sveta hinbami / i još djavlimi silami / brani nas tvoje zaščćenje / o mila, zdrava Marije*) u kojoj se lirski subjekt na poseban način utječe svojoj zaštitnici i posrednici.³⁶ Tim su postupkom nerijetko zahvaćene

---

³² Franz Joseph MONE, *Lateinische Hymnen des Mittelalters*, Freibrug im Breisgau, 1854., str. 98–100.

³³ N. J. Sandon, koji je istraživao engleske liturgijske knjige, govori kako je antifona *Ave fuit prima salus* jedna od onih koja se rjeđe pojavljuje u brevijarima i drugim liturgijskim knjigama te da je vjerojatno nastala tropiranjem pozdrava *Ave Maria*. Usp. Nicholas John SANDON, *The Henrician Partbooks belonging to Peterhouse, Cambridge (Cambridge, University Library, Peterhouse manuscripts 471–474): a Study, with Restorations of the incomplete Compositions contained in them* (doktorski rad), Faculty of Arts, Exeter, 1983., str. 202–203.

³⁴ K. ŠTRKALJ DESPOT, »Jezične i književnopovijesne značajke«, str. 34–36.

³⁵ Vidi: Pavao PAVLIČIĆ, »Metrički elementi kao nosioci značenja u hrvatskim crkvenim prikazanjima«, *Dani hvarskog kazališta: srednjovjekovna i folklorna drama i kazališta*, Split, 1985., str. 214–232.

³⁶ Doduše, Marija kao zagovornica grešnika poznata je na kršćanskom Istoku mnogo ranije nego na Zapadu, npr. u *Mirakulu o Teofilu*, koji je prodao dušu đavlu pa se pokajao, ili u apokrifnoj viziji tzv. *Bogorodičinoj apokalipsi*; oba teksta zasvjedočena su i u hrvatskoglagoljskoj književnosti.

i poredbe koje u glagoljskoj inačici najčešće zauzimaju jedan stih: *jer ti sina božja prija / kot dažd runo, o Marije*. Kako bi se tijekom prebacivanja slogova u posljednji stih u njemu i dalje očuvao stalan broj slogova, latinski zaziv *Ave Maria* katkad se prevodio kraćim izrazima sastavljenim od dvaju ili triju slogova.

Latinski pozdrav *Ave Maria* najčešće se prevodi kao *D(ê)vo Marie*. Iako se u hrvatskom tekstu na mjestu latinskoga pozdrava većinom pojavljuju zazivi u vokativu, manje u nominativu, a doslovan prijevod *Zdravo Marije* pojavljuje se svega dva puta, na nekoliko se mjesta proširivanjem zaziva veznikom »o« naglašava emotivna povezanost lirskoga subjekta i Djevice Marije. Takvim zazivom kao da se pojačava prikaz Marije koja majčinski skrbi o grešnicima, Marije koja nas brani od svih svjetovnih i vražjih iskušenja i napasti, i koja postaje omiljenim utočištem. Zaziv *Ave Maria* katkad se pretvara u objekt, pogotovo želi li se jasno podcrtati Marijina uzvišenost i nenadmašivost: *tebi na proslavljenji / nigdor ni takmen Mariji*. Marija je slovila kao pomoćnica, posrednica i odvjetnica u mnogim nevoljama, pa ne začuđuje što se u ovoj pjesmi upravo ta njezina uloga glorificira na različite načine. Njezini se zahvati u glagoljskoj inačici prikazuju aktivnim glagolskim oblicima. Stoga se na više mjesta latinske pasivne konstrukcije zamjenjuju aktivnim, primjerice tamo gdje se govori o borbi protiv grijeha: *od boga krunu vzeš / a grišnikom grih odniš*. Upravo su njezina čistoća i djevičanstvo prava antiteza bilo kojem grijehu, njezini su postupci neokaljani, čisti i svijetli. Na mjesto lat. riječi *speculum* pojavljuje se njezino alegorijsko značenje, a to je Marijin »prečisti život«, uzmemo li u obzir da se metafora ogledala upotrebljavala kao odraz svih postupaka, vrlina, ali i mana. Marija je jasan primjer, uzor i učiteljica svetoga života, ali i pokazateljica koliko smo odmakli od čistoga života: *Tvoje prečisto življenje / prosvećuje vse stvorenje / grihov naših oskvrnenji / o čista, D(ê)vo Marije*. Hrvatska inačica ide korak dalje u slavljenju Marijina djevičanstva pa se tako osim gotovo redovita zamjenjivanja latinskoga pozdrava *Ave* riječju *d(ê)vo*, na više mjesta intenzivira upravo taj segment njezine izuzetnosti. Tumačenje njezina djevičanstva ovdje se proširuje s prvoga stiha na cijeli drugi stih: *I po porode tvojem d(ê)va / devstvo s tobu čisto biva* (prema lat. *Et post partum velut prius / Virgo manens et filius*).

Pjesma je zapisana kurzivnom glagoljicom na papiru (f. 181r) te pripada mlađemu sloju dodanih tekstova. Uvodne riječi svake strofe istaknute su inicijalima. Strofe se sastoje od dvaju parova rimovanih osmeraca (uz nekoliko primjera deveteraca i sedmeraca) pisanih u kontinuitetu te odvojenih točkama. Uočava se sklonost da se dodavanjem i promjenom redoslijeda riječi te parafraziranjem (*Blagosloven sin tvoi budi / pomoćnik nam v našim trudi*, prema lat. *Benedictus sit filius / Adjutor et propitius*) u pjesmi ponajprije nastoje očuvati rima (aabb) i osmerac. Osim toga, u dvama se stihovima broj slogova nastoji očuvati uporabom kontrahiranoga oblika posvojne zamjenice: *tvu* i *tva* umjesto *tvoju* i *tvoja*. Doslovno prenošenje sadržaja stoga ovdje pada u drugi plan. Ipak, unošenje nekih riječi na krajeve stihova, poput riječi *gospoja*, u dvostihu (*naplni nas milost tvoja / zdrava Marije i gospoja*, prema lat. *Reple nos tua gratia Ave Maria. Ave Maria*) nema samo ulogu očuvanja rime nego i podcrtavanja Marijine istaknute uloge među svim ženama apostrofiranim u prvom stihu (*ženami ti nada vsemi*). Ona koja udjeljuje milost je *gospoja* među svim drugim ženama, ona je i posrednica u traženju Božjega milosrđa, ona je majka sina Božjega.

Ave fuit prima salus
Qua vincitur hostis malus.
Remordet culpa noxia:
Juva nos. Ave Maria.

Maria dum salutaris
Ab angelo sic vocaris:
Nomen tuum demonia
Repellit. Ave Maria

Gratia sancti spiritus
Fecundavit tu penitus
Gratiarum nunc praemia
Da nobis. Ave Maria.

Plena tu es virtutibus
Prae cunctis caeli civibus:
Virtutes et auxilia
Praesta nunc. Ave Maria

Dominus ab initio
Destinavit te filio:
Tu es mater et filia
Praefelix. Ave Maria

Tecum laetantur angeli
Et exultant archangeli
Caeli caelorum curia
O dulcis. Ave Maria

Benedicta semper eris
In terris et in superis
Tibi nullus in gloria
Compar est. Ave Maria

Tu cum deo coronaris
Et veniam servis paris:
Fac nobis detur venia
Precibus. Ave Maria

In gentes movent praelia
Mundus caro et demonia:
Sed defende nos O pia
O clemens. Ave Maria.

Milosti Duha Svetago
naplni nas nad vsakoga
milost daj nam i spasenje
o prečista, D(ê)vo Marije!

Plna si vsake vsake kreposti
nada vse nebeske radosti
pomoć nam daj i krepljenje
prečista D(ê)vo Marije!

Gospodin Bog od začela
želi biti sin tvoga tela
ti si mat i hći Božja
blažena D(ê)va Marija.

Blažena ti vavek jesi
na nebi i na zemlji
tebi na proslavljenji
nigdor ni takmen Mariji.

Ti od boga krunu vzeš
a grišnikom grijh odnimješ
čin nam daj otpušćenje
vsih grijhov D(ê)vo Marije.

Meju puti i sveta hinbami
i još djavljimi silami
brani nas tvoje zaščćenje
o mila, zdrava Marije.

Mulieribus omnibus
Repleris summi opibus:
Reple nos tua gratia
Ave Maria. Ave Maria.

Ženami ti nada vsemi
bogata s dari božjimi
naplni nas milost tvoja
zdrava Marije i gospoja.

Et post partum velut prius
Virgo manens et filius
Descendit sicut pluvia
In vellus. Ave Maria.

I po porode tvojem d(ê)va
devstvo s tobu čisto biva
jer ti sina božja prija
kot dažd runo, o Marije.

Benedictus sit filius
Adjutor et propitius:
Adjutrix et propitia
Sis nobis. Ave Maria

Blagoslovljen sin tvoj budi
pomočnik nam v našim trudi
pomočnica najmilija
budi nam D(ê)va Marija.

Fructus tuus tam amavit
Quod in te nos desponsavit
Ut parentum obprobria
Deleret. Ave Maria

Plod tvoj ljubvu tv(oj)u odluči
da nas v tebi Bog zaruči
ti Adamu sagrišenji
odnimješ, D(ê)vo Marije.

Ventris claustrum bajulavit
Jesum qui nos sorde lavit:
Hunc exores voce pia
Pro nobis. Ave Maria.

Utroba tv(oj)a koga nosi
plod Isusa ki ga prosi
za nas prosi milosrdje
negovo, D(ê)vo Marije.

Tui ventris speculum
Clarifica hoc saeculum:
Vitiorum flagitia
Purga nos. Ave Maria

Tvoje prečisto življenje
prosvečuje vse stvorenje
grihov naših oskvrnenji
o čista, D(ê)vo Marije.

Jesus salvator filius
Perducat nos superius
Ubi regnat in gloria
Meritis. Ave Maria

Isus vseh ljudi spasenje
daj nam nebesko veselje
gospodin s tobu v slavi
kraljuje, nebeska D(ê)vo Marije.

Amen est finis salutis.
Vocem aperiens mitis
Caeli portas et gaudia
Aperi nos. Ave Maria

1.2. Tebe mater hvalim

Prva pjesma dodana nakon kalendara je himan *Tebe mater hvalim* (lat. *Te matrem Dei laudamus*), koji se mogao pjevati na Marijine blagdane. U većini hrvatskoglagoljskih brevijara ta se tzv. *P(é)san svete Marije* (katkad kao *simbol*)³⁷ pojavljuje ili već u prvotnom službenom liturgijskom tekstu ili u obliku naknadnoga dodatka.³⁸ U brevijarima se uglavnom pojavljuje u obliku incipita.³⁹ U *Beramskoj pjesmarici* zapisana je ustavnom glagoljicom na zasebnoj stranici.

U tekstu se razabire paralela s pjesmom *Te Deum laudamus*, što ukazuje na iznimno štovanje Bogorodice, ali i na neke novine u poimanju Marije kao pomoćnice i zagovornice u različitim teškoćama. Zbog sličnosti s navedenom sekvencijom, kadšto se naziva *Te Deum Marianum*. Naime, tijekom srednjega su se vijeka raširili oblici njezina štovanja pa i oficiji na njezine blagdane. Pritom su se neka od njih oslanjala na starije liturgijske predloške ili izvore, baš kao što je slučaj s ovim himnom.⁴⁰

Tomu himnu, koji potječe iz 12. stoljeća, autorstvo nije točno određeno. Poticaj nastanku te pjesničko-misaone adaptacije pojačano je iskazivanje pobožnosti prema Bogorodici od 13. stoljeća nadalje. Može biti da je poticaj više pučka pobožnost negoli teološko promišljanje.⁴¹ Općenito je riječ o jednoj od najpoznatijih parafraza pjesme *Te Deum*, koja se u latinskim izvorima proširila diljem Europe, osobito u 15. i 16. stoljeću, od Iberskoga poluotoka do naših krajeva te Nizozemske, Njemačke i dr.⁴²

Himan je proširen u odnosu na latinski te u sebi sadrži refleksije iz drugih marijanskih pjesama, pa i drugih žanrova. I to je pokazatelj kako sačuvani glagoljski himni zapravo nisu strogo uzevši samo prijevodi, već gotovo redovito prerade, prilagodbe starijih izvora. Marija je vladarica, njoj se klanja nebeski dvor: *s(ve)taē . s(ve)taē . s(ve)taē . i neporočnaē . b(o)žičē mati . v' tebē herofim̃ i serafim̃ . z' nauť m(i)l(o)sti bolše . tebe g(ospo)dstviē č'uuť . anj(e)l(o)vb gos'poe . t(e)be hv(a)lit̃ vs(a)ka er'arhiē* (175c). Mi smo sinovi Eve, a ona je majka Spasitelja, i u tom se detalju otkriva očit jaz: *spaseni s'tvori s(i)ni eužini* (175d). Međutim, ona je i patnica, tužna majka Raspetoga, pa je stoga i sućutna pomoćnica grešnih, njihova zagovornica: *ti esi n(a)ša hodotainica . i pomožitelnāē ot'vētnice . t(e)be ubo molim̃ . t'voim̃ r(a)b(o)m̃ pomozi . is'kuplenim̃ k'r'viũ s(i)na t'voego* (175d). Svi se ti detalji, od slavljenja do molbe, stapaju u cjelinu, kao što obraćanje u prvom licu stvara cjelinu crkvene ali i čitateljske zajednice. Taj se dojam pojačava i izravnim su-po-

---

³⁷ U rubrici ispred *simbola* obično stoji napomena: *Poj lipo*. U *Drugom beramskom brevijaru* stoji *poi umileno*.

³⁸ Josip L. TANDARIĆ, »Marijino štovanje u hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima«, *Bogoslovska smotra*, god. 52, br. 3, Zagreb, 1982., str. 329–337, 334.

³⁹ U *Drugom beramskom brevijaru* nalazi se također kao dio dodatka pod naslovom *Tebē mater hvalim̃* (f. 175a).

⁴⁰ Bonnie J. BLACKBURN, »Te matrem laudamus: a study in the musical veneration of Mary«, *The Musical Quarterly*, br. 53, Oxford, 1967., str. 53–76.

⁴¹ Ilona FERENCZI, »Salve Regina – Salve Rex: Inhaltliche Veränderungen in den ungarischen protestantischen Antiphon- und Hymnusübersetzungen«, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie*, br. 44, Göttingen, 2005., str. 174–183.

⁴² Santiago RUIZ TORRES, »La recepción del *Te matrem (dei) laudamus* en la geografía litúrgica e extraliturógica de la Península Ibérica«, *Ecclesia orans*, br. 35, Roma, 2018., str. 97–146, 97–99.

stavljanjem »tada« (*čas' timb t'voego s(i)na . iže te stvorilb e(stb) div'nu*) i »sada« (*ti esi c(ěsa)r(i)ca n(e)b(e)sb . i gos'poē anj(e)lb*).

Neke od sintagma i metaforičnih iskaza/slika koje nalazimo u pjesmi tvore sitni *florilegium* konotativnih i asocijativnih veza s drugim liturgijskim tekstovima (dakako i s Biblijom), pa imaju posebnu osjećajno-kognitivnu obojenost, primjerice: *věč'nago o(t)ca . c'rěkanb; s(veta)go d(u)ha sv(eti)liče; čas'tnuū troistviē polatu; ti esi sl(a)vni gradb . v nemže s(i)nb b(o)ži v's'počinulb e(stb); ti esi n(a)ša hodotainica . i pomožitelnā ot'větnice; začelo m(i)l(o)stine*.⁴³ Dva elativa pri kraju su ključna: *preslat'kaē d(ě)vo i t'voimb pretihimb pozrěniemb* (oba u *Prvom beramskom brevijaru*, f. 175d; *Drugi beramski brevijar* ima samo *preslat'kaē d(ě)vo mati b(o)žičie marie*) kao detalji koji usmjeravaju osjećajan odnos prema Bogorodici. Marija je prije svega majka Spasitelja, dakle pjesma jest pohvala Mariji, ali je u temelju kristocentrična. Zato je dovoljno kazati/pjevati *tebe mater hvalimb*, jer je Sin uvijek kontekstualno prisutan. Ne treba ga navesti, imenovati; nije taj početak samo izravna preslika himna *Tebe Boga hvalimb*. Ponovit ćemo detalj koji pokazuje individualan pjesnički proplamsaj u postupku pisara u *Beramskoj pjesmarici: t'voimb pretihimb pozrěniemb*. Tu je elativ koji se kao morfološki oblik često zatječe u našim tekstovima, ali i sinestezija koja je raritet – tihi pogled sućutne majke pomoćnice. Ta je pjesma zapisana i u *Drugom beramskom brevijaru*, ali među tim dvjema pjesmama postoje tekstološke razlike.⁴⁴ Također, *Drugi beramski brevijar* nema termina »imna« ili »pěsanb« tek rubriciranu uputu *čti umileno ne lži*, što je izraz koji upućuje na izvedbu, na kazivanje/pjevanje naglas, ali i upozorenje da pritom valja čitati osjećajno i iskreno, a ne »lažno«, bez osjećajnoga angažmana – jer to je hvalospjev. U *Prvom beramskom brevijaru* stoji naslov *P(ě)san svete Marije na vse dni jeje*, koji je još određeniji u smislu pjevanja, dakle ne u smislu »poetskoga teksta« ili »pjesmek«.

1.3. Tragovi čitanja: dvije pjesme – tri oracije – dva zapisa

Glagoljašku čitateljsku zajednicu činili su čitatelji, pisari, kompilatori, naručitelji i svi drugi dionici u čijim su se rukama nalazile glagoljske knjige. Tragove njihove načitanosti, svojevrsnoga duhovnoga obrazovanja, danas nalazimo u marginalnim zapisima, prevoditeljskim postupcima, kolofonima, jezičnim ili sadržajnim ispravkama, ilustracijama i sl.⁴⁵ Govoreći o stupnju njihove načitanosti, na umu treba imati kako se ona nije nužno temeljila na čitanju tekstova, nego i na njihovu pozornom slušanju. Stoga svaki pisar i/ili

⁴³ »Tekst se emotivno i misaono kreće od emfatičnoga slavljenja sa svojevrsnim toposom nabiranja kao pojačavanja/gomilanja (pritom je riječ dobrim dijelom o simbolima), do tihoga, smjernog moljenja za pomoć u patnji i trpljenju.« A. RADOŠEVIĆ, M.-A. ĐURRIGL, »Stvaranje beramskog kodeksa«, str. 152.

⁴⁴ Pjesma je djelomično zapisana i u mlađem molitvenom priručniku iz Vrbnika iz 18. stoljeća, počinje retcima *Ti uspila esi Isusa: sidečago va slavi božestviē./Ti esi naša hodotainica: i pomoćnica i otvėtnica*. Prema: Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Zagreb, 1969., str. 415. S obzirom na činjenicu da je u srednjem vijeku transmisija tekstova rukopisna, postojanje varijanata ili varijacija ne začuđuje; u hrvatskoglagoljskoj književnosti gotovo da je pravilo, ili se barem može očekivati.

⁴⁵ Andrea RADOŠEVIĆ, »Citatnost u kolofonu glagoljaša popa Tomaša Petričina«, *Senjski zbornik*, god. 49, br. 1, Senj, 2022., str. 213–240.

kompiletor u stvaranju novoga rukopisa sudjeluje kao nekadašnji čitatelj i slušatelj,⁴⁶ kao što katkad trenutačni čitatelj ima potrebu u knjizi koju ima pred sobom dodati pojedini citat, zapis ili pak tekst za koji smatra da će joj biti korisnom dopunom. U tom beramskom kodeksu nalazimo izniman primjer višekratnoga dopunjavanja pojedine stranice tekstovima međusobno povezanim na više razina. Na stranici f. 180a pojavljuju se prijepisi dviju pjesama, triju oracija te dvaju naknadnih zapisa unesenih iz drugih srednjovjekovnih tekstova. U lijevom stupcu nalazi se hrvatski crkvenoslavenski prijevod antifone *Salvator mundi* te tri rijetke oracije za koje se dosad vjerovalo da su zapisane samo u glagoljskom *Hrvojevu misalu* (1404.), a u desnom je bizantski himan (theotokion, odnosno Bogorodičen). Ispod lijevoga stupca dodan je kurzivni zapis s elementima himna *Trisagion*, a ispod desnoga početni stihovi pjesme *Spasi, Marije, tvojih vernih*.

Upravo to mjesto beramskoga kodeksa ukazuje na pamćenje tekstova poznatih iz novijih i starijih liturgijskih tradicija: one koja se još uvijek napajala iz grgurovskih (gregorijanskih) i amborzijanskih sakramentara, te iz one bizantino-slavenske, ali i na kolanje relativno suvremenih pjesama, kakve su nastale kao pokušaj odgovora na sveprisutnu tursku opasnost. Odnosno, nisu se pamtili samo tekstovi nego i kontekst u kojem su se oni izgovarali/pjevali/čitali.

Tekstove na stranici f. 180a trebalo bi promatrati kao povezanu cjelinu, svojevrsnu dulju složenu molitvu kojom se čitatelji utječu Bogu, Isus Kristu i Djevici Mariji. Njihova međusobna povezanost ostvaruje se na sadržajno-tematskoj razini (opasnost, strah od krivnje, pokora), ali i funkcionalnoj razini (molitva, obraćanje, zazivanje pomoći). Naime, riječ je o tekstovima kojima se zazivala pomoć Isusa Krista i Djevice Marije u opasnim i nesklopnim vremenima.⁴⁷ Stoga njihovo okupljanje možemo protumačiti kao namjeru da se na jednom mjestu sabere što više tekstova za koje se vjerovalo kako pomažu u opasnostima. Ovdje je, dakako, važno skrenuti pozornost na to da je tekstove dopisivalo više glagoljaša: osim pisara koji je zapisao dvije pjesme, naknadni su čitatelji dodavali molitve i stihove na određen način povezane s prvim dvjema pjesmama. Jedan od njih čak je iscrtavanjem kažiprsta (svojevrsnoga srednjovjekovnoga pokazivača) ekspliktino podcrtao povezanost dvaju zapisa, i to tako što je onaj s elementima *Trisagion* himna usmjerio prema stihovima *Spasi Marije*.⁴⁸ Ta je stranica gotovo uzoran primjer glagoljaške čitateljske zajednice u kojoj su »čitatelji-korisnici imali aktivnu ulogu ne samo u 'čitanju kao stvaranju značenja', tj. razumijevanju raznih značenjskih slojeva svetopisamskih ili homiletskih tekstova« nego i u raznim drugim zahvatima, poput onih recepcijskih, kakvo je primjerice unošenje vizualnih elemenata na stranice brevijara, u kojima se povezuju gledanje, čitanje i pamćenje.⁴⁹

⁴⁶ O složenosti komunikacijskoga procesa kada govorimo o glagoljašima kao čitateljima slušateljima i primateljima vidi: Mateo ŽAGAR, *Grafolingvistika srednjovjekovnih testova*, Zagreb, 2007.

⁴⁷ »Pobožnost prema Blaženoj Djevici Mariji u srednjem vijeku zauzimala je središnje mjesto u izrazu vjere svih društvenih slojeva. Taj vjerski izražaj »puka i elite« pojedine komune posebno je bio uočljiv u razdobljima povećane ratne opasnosti, bolesti, epidemija, vremenskih nepogoda i dr.« Z. NOVAK, »Utjecaj kulta Blažene Djevice Marije«, str. 2.

⁴⁸ Motivi njihova zapisivanja tumače se i kao okretanje ljudi k onostranom u nemirnim vremenima. I. BOTICA, S. POŽAR, »Povijesni podatci u marginalijama«, str. 94.

⁴⁹ A. RADOŠEVIĆ, M.-A. DÜRRIGL, »Glagoljaška čitateljska zajednica«, str. 195.

1.3.1. *Salvator mundi*

Na naslov pjesme *Spasi ljudi mira*, koja predstavlja prijevod antifone *Salvator mundi*,⁵⁰ nadovezuje se godina 1505. To je vrijeme strahovitih turskih prodiranja i pustošenja hrvatskih zemalja koje se događa u razdoblju između tragične Krbavske bitke i konačnoga pada Like i Krbave 1526./1527.⁵¹ Prema uputi koja se pojavljuje uz naslov ta se antifona trebala pjevati prije Spasova (Sensa), odnosno Uzašašća: *pêsan onu nêdêlu pred Sensu vsagda poj lipo*.

U iscrpnoj digitalnoj bazi srednjovjekovnih antifona (*Cantus*) doznajemo kako se pjesma *Salvator mundi* uglavnom izvodila u oficiju na svetkovinu Svih svetih (*In festo omnium sancotrum*)⁵² te se spominje samo jedan rukopis iz 13. st. u kojem se ona izvodila na Uzašašće (*Ascensio Domini*).⁵³ Osim toga, smatra se kako ta antifona potječe iz procesijskih pjesama iz rituala svetkovine Svih svetih. Ta je antifona vrlo raširena u rukopisima diljem Europe, a najraniju potvrdu nalazimo u francuskom rukopisu Mont-Renaud u kojem se pojavljuje kao jedna od velikih procesijskih antifona za Uskrs, te kao incipit Magnificata u prvoj vesperi Svih svetih.⁵⁴ U nekim se sredinama izvodila od oktave Duhova pa sve do došašća, a u nekima pak tijekom nedjelja i svetkovina. Postoji mogućnost da je nastala u 9. st s obzirom na to da se ne pojavljuje u ranim gradualima, odnosno da se prenosila usmenim putem i da je zapisana početkom 10. ili 11. stoljeća, odnosno da je starija od najstarijih zapisa.⁵⁵

U *Beramskoj pjesmarici* na mjestu lat. riječi *salvator*, koja je u paralelnom tekstu u *Hrvojevu misalu* (107d) prevedena kao *spasitelj*, pojavljuje se imperativ *spasi*, vjerojatno s ciljem da se pjesma otvori figurom ponavljanja i time ojača snaga molitve upućene Isusu Kristu: *sp(a)si lûdi mira H(r̄bst)e B(ož)e n(a)š' . sp(a)s(i) ni vse vsagda . s(ve)ta d(ê) vo b(ogo)r(odi)ce . vinu D(ê)vo M(a)rie*,⁵⁶ prema lat. *Salvator mundi, salva nos omnes . Sancta dei Genetrix virgo semper Maria*. U *Hrvojevu misalu* početak glasi: *S(b)p(a)sit(e)lû mira H(r̄bst)e B(ož)e n(a)šb*.⁵⁷

⁵⁰ Vidi mrežnu bazu podataka *Cantus Index: Online Catalogue for Mass and Office Chants*, dostupno online URL: <http://www.cantusindex.org/id/004689.1?page=2> (zadnje posjećeno 20. prosinca 2022.).

⁵¹ Prema tumačenju I. Botice i S. Požar jedan marginalni zapis iz 1494. na f. 180v (*pride glas' ot' kralja rim škoga kako ima pojt' vsaki 10-ti kmet' na Turke tako i popi kako koga takne po beneficij*) »pokazuje da je istarskom stanovništvu pod habsburškom vlašću bio upućen poziv na vojnu mobilizaciju te da je svaki deseti podložnik, koji je bio uživatelj beneficija, bio vojni obveznik«, I. BOTICA, S. POŽAR, »Povijesni podatci u marginalijama«, str. 93.

⁵² Antifona se također izvodila tijekom sljedećih dana i svetkovina: *Exaltatio Crucis, Inventio Crucis, Comm. plurimorum Martyrum, Fer. 2 in Letaniis, In Dedicatione Eccl., In Dedic. Altaris* i dr. Vidi mrežnu bazu podataka *Cantus Index*: <https://cantus.uwaterloo.ca/chant/675768> (zadnje posjećeno 13. ožujka 2023.)

⁵³ Riječ je o rukopisu F-SO 596 (Opatija sv. Petra, Solesmes, Ms. 596) iz kasnog 13. st. Vidi više u spomenutoj bazi *Cantus* <https://cantus.uwaterloo.ca/source/620437> (zadnje posjećeno: 20. prosinca 2022.).

⁵⁴ Anne WALTERS, »The Reconstruction of the Abbey Church at St-Denis (1231–81): The Interplay of Music and Ceremony with Architecture and Politics«, *Early Music History*, br. 5, Cambridge, 1985., str. 187–238; Iain FENLON, *Early Music History: Studies in Medieval and Early Modern Music*, knj. 5, 2009., str. 213.

⁵⁵ A. WALTERS, »The Reconstruction of the Abbey Church at St-Denis«, str. 214–215.

⁵⁶ *Prvi beramski brevijar*, Milan MIHALJEVIĆ (prir.), str. 401.

⁵⁷ *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića, transkripcija i komentar* (ur. Biserka GRABAR, Anica NAZOR, Marija Agnezija PANTELIĆ, Vjekoslav ŠTEFANIĆ), Zagreb – Ljubljana – Graz, 1973., str. 214.

U ovoj se antifoni, kaže M. A. Pantelić,⁵⁸ moli da Krist i Bogorodica po molitvama svih kategorija svetaca apostrofiranih u litanijama štite svoje na zemlji, a u vječnosti da ih obrađuju mnogim dobrima. Ta se antifona u *Hrvojevu misalu* (f. 107d(109d)), u sklopu službe na dan *In Vigilia Ascensionis*, trebala pjevati noseći križ: *V sridu pred' vznesen' emь pojutъ letenie noseće križь i sa an(tifo)n(b)*.⁵⁹ U *Beramskoj pjesmarici*, i *Hrvojevu misalu*, na tu se antifonu nastavlja tri rijetke glagoljske oracije (za koje se dosad smatralo da su zapisane samo na f. 107d–108a (109d–110a) u navedenom misalu): 1. za otpuštenje grijeha i konačno spasenje po Kristovoj mucij, koju nalazimo u Grgurovskom (Gregorijanskom) i Ambrozijanskom sakramentaru; 2. oracija za grad u kojoj se traži zaštita od neprijateljskih opsjedanja, za koju neki smatraju kako potječe iz Milana; 3. oracija u kojoj se moli povoljno vrijeme za usjeve, a koja se u Grgurovskom sakramentaru pojavljuje kao prva oracija u misi za kišu.⁶⁰ Upravo je u tim oracijama Hercigonja pronašao osebujan retorički i poetski značaj starih molitava, eufoničnu proznu strukturu obogaćenu raznim retoričkim figurama (aliteracijom, asonancom, paregmenonom, homeoteleutom), ritmomelodijski ugođaj utemeljen na početnim i krajnjim ritamskim signalima (vokativi, imperativi).⁶¹

S obzirom na to da se raspored prepisivanja antifone i oracija u *Hrvojevu misalu* i *Beramskoj pjesmarici* u potpunosti podudaraju, pretpostavljamo da je glagoljaš koji je tim tekstovima dopunio beramski kodeks izvor pronašao u nekom glagoljskom misalu koji je imalo sličan raspored službi kao *Hrvojev misal*. Osim toga, i položaj koji antifona zauzima u tekstu, a to je gornji lijevi stupac, dodatno upućuje da je unesena iz liturgijskoga izvora koje karakterizira dvostupčano zapisivanje teksta.

1.3.2. Trisagion himan

Ispod lijevoga stupca u kojem su zapisane antifona *Salvator mundi* i tri oracije pojavljuje se zapis koji sadržava elemente Trisagion himna: *sveti Bože, sveti krepki, sveti besemrtni, pomiluj nas*, a za koji se smatra da vuče podrijetlo od egzegeze i ekspanzije trosvete himne, odnosno da je prvotno bio sastavljen od dvaju starozavjetnih stihova (Iz 6,3 i Ps 41(42),3), a da je poslije dodan izraz *smiluj nam se* kao podsjetnik kako smo još na zemlji, kako vapimo za Božjim milosrđem da dospijemo na nebo očekujući Isusa Krista.⁶²

O podrijetlu Trisagiona postoje različita mišljenja.⁶³ Ipak, pretpostavlja se da je u bizantsku liturgiju bio uključen još u prvoj polovici 5. stoljeća, između 430. i 450. godine. Riječ

⁵⁸ Marija Agnezija PANTELIĆ, »Hrvojev misal i njegov historijsko liturgijski sastav«, *Missale Hervodiae ducis Spalatensis croatico-glagoliticum*, (ur. Biserka GRABAR, Anica NAZOR, Marija Agnezija PANTELIĆ, Vjekoslav ŠTEFANIĆ), Zagreb – Ljubljana – Graz, 1973., str. 489–494.

⁵⁹ *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*, str. 214.

⁶⁰ M. A. PANTELIĆ, »Hrvojev misal i njegov historijsko liturgijski sastav«, str. 491–492. Prema Hans LIETZMANN, *Das Sakramentarium Gregorianum nach dem Aachener Urexemplar*, Munster in Westfalen, 1921.; Mario RIGHETTI, *Storia liturgica* II, 3 ed., Milano, 1969.; IV, 2 ed. Milano, 1959.

⁶¹ Usp. Eduard HERCIGONJA, *Povijest hrvatske književnosti 2: Srednjovjekovna književnost*, Zagreb, 1975., str. 240–242.

⁶² Bruce BECK, »When Shall I Come and See the Face of God?': The Exegetical and Historical Genesis of the Trisagion Hymn«, *Greek Orthodox Theological Review*, br. 56, Brookline, Mass., 2011., str. 347–375.

⁶³ Pitanjem podrijetla toga himna bavilo se više istraživača. Robert T. Taft govori o grčko-aleksandrijskom podrijetlu Sanctusa; Brian D. Spinks himnu pripisuje sirijsko podrijetlo, dok Gabriele Winkler daje važnost

je o kristološkom himnu koji se u Zapadnoj crkvi upotrebljavao u čast Isusove muke i smrti tijekom Velikoga tjedan, a kasnije se razvio u himnu Trojstva.⁶⁴ Ivan Damašćanin u svojoj ekspoziciji istočne vjere (*De fide orthodoxa*, knj. 3, pogl. 10) prenosi tradiciju da je Trisagion prvi put izgovoren u Carigradu. Uz opasnosti kojima je bio izložen Carigrad također ga veže Iesuiabus I., katolikos Kalcedonjanin (581. – 596.).⁶⁵ Ipak, Kucharek smatra da se prvi put pojavljuje na Kalcedonijskom koncilu (451.) na kojem su se pokušali riješiti problemi s monofizitizmom.⁶⁶ Poznato je da se Trisagion uglavnom upotrebljavao u borbi protiv krivovjerja.

Nekoliko je povijesnih događaja uz kojih vežemo pojavu Trisagiona.⁶⁷ Krajem 6. st., kada je Konstantinopol bio izložen potresima, anđeo je savjetovao svećenika da za oltarom izgovara molitvu: *sveti Bože, sveti krepki, sveti besemrtni pomiluj nas*. Njegova je molitva utišala potrese, no kako su građani s vremenom prestali vjerovati u snagu te molitve, oni su se ponovno vratili. Opetovano proživljavanje stalnih trešnji potaknulo je svećenika da zajedno s nekoliko vjernika i anđelom otpjeva molitvu (pjesmu). Nakon što je pjesma treći put uzastopce otpjevana, potresi su utihnuli.⁶⁸

Elementi Trisagion himna samo su dio duljeg zapisa (*da počijet gnjev' tvoj Gospodi i bude blagodetan o zlobe plka tvojego jakože klel se jesi soboju, sveti Bože, sveti krepki, sveti besemrtni, pomiluj nas. Vsemogi milos'rdi Bože prizri milostiv' na pl'k imeni tvojemu podaj i da ne obrečēt' nas jarost' žestosrdnaja pomilovanija tvojego desnica da shranit' nas Gospodem' našim*),⁶⁹ koji je vjerojatno unesen iz jedne od oracija kojom se zazivalo Božje milosrđe.⁷⁰ U pojedinim dijelovima molitve kao da povremeno odjekuju stihovi iz Marulićeve *Molitve suprotiva Turkom: Svemogi Bože moj, kim svaka postaju, / odvrati jur gnjiv tvoj ter pomiluj naju! / Ostavi zlu volju, pozri na virni puk, / gdi tarpj nevolju svak čas od turskih ruk*.⁷¹

Pojava toga molitvenoga zapisa u čijem se središtu nalazi Trisagion ispod oracija kojima se zazivalo otpuštenje grijeha, te zaštita tijekom neprijateljskih opsjedanja, teško da može biti slučajnost. Pođemo li od pretpostavke kako se razaranja i pustošenja gradova u nas u 15. i 16. st. nerijetko povezuju s turskim osvajanjima, na koja se gledalo kao na Božji

etiopskim izvorima. Vidi: Vinka BEŠLIĆ, »Sanctus – kroz povijest do danas«, *Obnovljeni život*, god. 71, br. 4, Zagreb, 2016., str. 71.

⁶⁴ B. BECK, »When Shall I Come and See the Face of God?«, Casimir KUCHARÉK, *The Byzantine-Slav Liturgy of St. John Chrysostom: its Origin and Evolution*, Allendale, 1971., str. 404–405.

⁶⁵ C. KUCHARÉK, *The Byzantine-Slav Liturgy*, str. 403.

⁶⁶ *Isto*, str. 233.

⁶⁷ Sr. Sidonia FREEDMAN, »An Intermedial Study of The Trisagion Hymn in the Georgian Tradition and in Cross-Cultural, Ritual Perspective. Part I: Chanting Around the Throne of God«, *Gregorian Chant: Resource for the Study and Performance of Georgian Orthodox liturgical Chant*, dostupno na URL: <http://www.georgianchant.org/trisagion-hymn-1/> (zadnje posjećeno 21. prosinca 2022.).

⁶⁸ B. BECK, »When Shall I Come and See the Face of God?«, str. 347–375.

⁶⁹ I. BOTICA, S. POŽAR, »Povijesni podatci u marginalijama«, str. 94.

⁷⁰ Osim toga, ovaj trostruki zaziv pjevao se u obredima Velikoga petka, kako pokazuje primjer iz *Drugoga beramskoga misala*, u kojem se izmjenjuju (iskvareni) grčki i crkvenoslavenski zazivi: *agios̄ o t̄eos̄ a druga strana s(ve)ti b(o)že i opet̄ grčk(i) agios̄ iksrios̄ . slovin' ski s(ve)ti krep'ci grč'ki agios̄ atanatos̄ eleižon̄ imas̄ slov(i)ns(ki) s(ve)ti b̄esemr'imi p(o)m(i)lui n(a)s̄*, f. 69d–70a.

⁷¹ Petar LUCIĆ, *Vartal*, (gl. ur. Vladimir RISMUNDO, priredio, uvodom i bilješkama popratio te rječnik sastavio Nikica KOLUMBIĆ), Split, 1990., str. 225.

gnjev i kaznu za mnogobrojne grijehе, ne iznenađuje što se nakon oracija za zaštitu od neprijatelja dodaje upravo zapis u kojem se milosrdnoga i milostivoga Boga višekratno zaziva da stiša gnjev i srdžbu.⁷²

1.3.3. Bizantski himan (*theotokion*)

Pjesma *Radui se, dvarь g(ospod)na* u desnom stupcu, točnije njezina prva polovica, dio je bizantskoga himna sastavljena u čast Djevici Mariji, a koji je poznat pod nazivom *theotokion* (Bogorodičen). U istočnom bizantskom obredu taj se glagoljski tekst pojavljuje kao peti glas u uskrsnom oktoihu (osmoglasniku), odnosno ciklusu od osam uskrasnih glasova.⁷³ U naslovu pak beramske inačice stoji da se pjevao od Uskrsa do Duhova: *Ovo se poje ot paski do petikost s križem p(ē)san*. Opisujući elemente bizantske himnologije, M. A. Pantelić navodi kako postoje potvrde da su se »hrvatski glagoljaši služili istočnim načinom pjevanja prema pjesmama u zbirci Oktoih (okto-echos 'osmoglasnik'), koja sadrži pjesme bogoslužja za svaki dan u tjednu«⁷⁴. Također, spomenimo kako postoje pretpostavke da su još solunska braća sv. Ćiril i Metod na crkvenoslavenski, među ostalim, mogli prevesti dijelove oktoiha.⁷⁵

Neki njegovi dijelovi podsjećaju na Marijine titule iz *Akatista (Pohvale) Bogorodici*,⁷⁶ pohvalne pjesme, himna u čast presvete Bogorodice, gospoda Isusa Krista i svetih koja se čita ili sluša stojeći; blagodarnost koju uznosimo Bogu za darovana nam dobra.⁷⁷ Naziv potječe od grčke riječi, a doslovno znači »nesjedalan«. Ne zna se točno kada je Akatist nastao. Neki smatraju kako se njegov nastanak povezuje s opsadom Carigrada, (odnosno da je prvi je put otpjevan tijekom svenoćnog bdjenja u Carigradu 7. kolovoza 626. godine, kao pohvalna pjesma zbog čudesnoga izbavljenja Carigrada od napada mnogobožaca – Perzijanaca, Avara i Skita. E. Toniolo smješta ga u prijelaz 5./6. st., dok S. A. Campos smatra kako pjesma nije nastala prije 7. st. Njezin nastanak neki stavljaju u početak 7.

⁷² Istaknimo kako se u ovom kratkom zapisu javljaju sve tri riječi čije se značenje često preklapalo u hrvatskoglagoljskim spomenicima: *blagodet* je bila zamijenjena *mišoću (gratia)*, a *milost s milosrdem (misericordia)*. Riječ *blagodet* počela se pojavljivati u značenju *benignitas*. Vidi: Josip Leonard TANDARIĆ, »Hrvatskoglagoljski apostol između istoka i zapada«, *Croatica*, br. 19, Zagreb, 1983., 155–166.

⁷³ Vidi: Predrag BELIĆ, »Ti svim srcem ljubiš ljude: Iz liturgijske poezije bizantskog obreda«, *Obnovljeni život*, god. 35, br. 1–2, Zagreb, 1980., str. 98–109.

⁷⁴ Vidi više: Marija PANTELIĆ, »Elementi bizantske himnologije u hrvatskoglagoljskoj himni Н(ръст)ь в(ь) skr(ь)se iz mrtvih«, *Slovo*, br. 17, Zagreb, 1967., 37–59.

⁷⁵ Vidi: Danica PETROVIĆ, *Osmoglasnik u muzičkoj tradiciji južnih Slovena*, Beograd, 1982., str. 62 – 63.

⁷⁶ Prvi akatist bio je sastavljen u čast presvete Bogorodice. U tekstu akatista nema spomena o vojnim pohodima i pobjedama, nego je njegova osnovna tema blagovijest anđela Gabrijela Presvetoj Bogorodici i inkarnacija Sina Božjeg. Prevođen je na više jezika (rumunjski, njemački, talijanski, ruski, arapski i latinski) čak cijelo tisućljeće nakon nastanka. Svoju popularnost na Zapadu, pogotovo u obliku latinskoga prijevoda, između ostaloga, stekao je kao najznačajniji, tipičan i najpoznatiji himan Bizanta. Walter BERSCHIN, *Griechisch-lateinisches Mittelalter: von Hieronymus zu Nikolaus von Kues*, Bern – München, 1980., str. 164. Vidi: Predrag BELIĆ, »Kult Bogorodice u bizantskom obredu (V). Bogorodica u Gospodnjim praznicima (prema Minejama)«, *Služba Božja*, god. 22, br. 1, Zagreb, 1982., str. 14

⁷⁷ Aleksandra JOVIĆ, »Akatist kao žanr crkvene himnografije«, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, god. 43, br. 2, Zagreb, 2013, str. 701–722, 704.

st. (626.), u vrijeme opsade Carigrada.⁷⁸ Osim vremena nastanka, nema točnih saznanja ni o njegovu autoru. Najčešće se povezuje uz ime bizantskoga pjesnika Romana Meloda (Slatkopojca) iz 6. st., čije pjesništvo predstavlja vrhunac bizantske himnografije. Taj je pjesnik i istočni svetac rođen u Siriji, a kasnije ga nalazimo kao svećenika u Carigradu. Autorstvo se također pripisivalo Georgiju Pisidijskom, zatim patrijarhu Sergiju iz 7. st. te Germanu Carigradskom iz 8. st.

radui se, dvarь g(ospod)na na neprehodnaê .
radui se grade i pokrove vsěmь prihodečimь va te ~
radui se za vedrnoe sp(a)s(e)nie d(u)šь n(a)šihь ~
roišie i ave plti tvorca svoego . i B(o)ga
m(o)lečim te i ne(prê)stanno pouči .
klanaûci se s vêrou̇ . s(ve)t(o)mu vskrêšeniû tvoemu .⁷⁹

Zvukovni ustroj ovoga teksta počiva na paralelizmu rečenica i anafori (*raduj se*) kojima se Djevica Marija pozdravlja kao zaštitnica i spasiteljica naših duša, majka našega spasitelja te se poziva »na molitvu i neprestano pjevanje i klanjanje Kristovu uskrsnuću« (Kovačević 2008: 106). Crkvenoslavenski jezik i nekoliko puta upotrijebljen pozdrav *raduj se* upućuju na bizantino-slavensko podrijetlo.⁸⁰ Naime, u tekstu se pojavljuju dva oblika pozdrava upućena Djevici Mariji: *raduj se*, koji je tipičan za bizantske, te *ave*, koji je karakterističan za latinske tekstove.⁸¹

I u ovome se tekstu, u kojem se iznose pohvale u čast Bogorodice Djevice Marije, ona pojavljuje u ulozi posrednice spasenja i zaštitnice. S obzirom na to da su neki dijelovi tropara nadahnuti Akatistom, koji je, kako rekosmo, možda nastao za vrijeme opsade Carigrada,⁸² zapisivanje toga teksta moglo bi biti povezano s pamćenjem okolnosti u kojima se on izgovarao. Naime, Carigrad je više puta bio spašen upravo zagovorom Djevice Marije te

⁷⁸ Vidi enciklopedijsku natuknicu s iscrpnom literaturom o akatistu. Henri LECLERQ, »Achatist«, *Dictionary d'Archéologie chrétienne et de liturgie*, tom. 1, (ur. R. P. dom Fernand CABROL), Paris, 1907., str. 213–216.

⁷⁹ Prema: *Prvi beramski brevijar*, str. 401.

⁸⁰ Podsjetimo kako su na povremen ulazak elemenata bizantske himnologije u hrvatskologoljske tekstove upozoravali još J. Tandarić i M. Pantelić. Tako je najstarije elemente bizantskih istočnih tropara (manjih samostalnih stihova umetanih među stihove psalama), Pantelić pronašla primjerice u hrvatskologoljskom himnu *Hrste vskre iz mrtvih*. Pantelić smatra kako *Hrste vskre iz mrtvih* pripada tekstu koji su protjerani učenici Svete Braće mogli donijeti na bizantski teritorij kvamerskih otoka i Dalmacije. *Vskre Hrst s horugvoju* češća je u misalima iz zadarskog područja. M. PANTELIĆ, »Elementi bizantske himnologije«, str. 37–59.

⁸¹ Ana KOVAČEVIĆ, »Uzvici u hrvatskologoljskim testovima«, *Slovo*, br. 58, Zagreb, 2008., str. 87–135, na str. 106 govori kako se u hrvatskologoljskim prijevodima evanđelja latinski uzvik niti jednom ne prevodi kao *ave* već ili kao imperativni oblik prema grčkome *raduj se* (npr. u *Četvrtom vatikanskom misalu*, 4a) ili nominativu jednine pridjeva *zdravь* (npr. u *Novakovu misalu*, 75d). Općenito se u hrvatskim tekstovima na tom mjestu upotrebljava *zdravo*. Ističe kako se upravo u ovoj pohvali pojavljuje jedina potvrda uporabe uzvika *ave* u hrvatskokrkvenoslavenskim tekstovima.

⁸² Vidi: Sergej Sergejevič AVERINCEV, *Poetika ranovizantijske književnosti*, (prev. Dragoljub NEDELJKOVIĆ, Marija MOMČILOVIĆ), Beograd, 1982.

bi se moglo pretpostaviti kako je ovdje riječ o promišljenom i ciljanom paralelnom zapisivanju dvaju tekstova kojima se zaziva pomoć Djevice Marije i Isusa.

1.3.4. *Spasi, Marije, svojih vernih* – zapis

Ispod bizantskoga himna pojavljuje se naknadno dodan incipit (zapis), pomno uokviren ukrasima na sličan način na koji je u drugom dijelu pjesmarice uokviren naslov himna u čast sv. Martina, koji sadržava nekoliko stihova iz marijanske pjesme *Spasi, Marije, svojih vernih*, pjesme iz *Tkonskoga zbornika*, koja je plijenila pažnju više istraživača te bila objavljena u nemalom broju izdanja. Takvo grafičko oblikovanje incipita kojem je posvećena veća pozornost nego drugim marginalnim zapisima⁸³ upućuje da je pjesma u glagoljaškoj zajednici imala posebno značenje. Ispisivanje samo prvih nekoliko stihova pjesme u kontekstu brevijarskoga kodeksa moglo bi se protumačiti kao ispisivanje incipita mnogima poznatog teksta, kao što su to bili biblijski tekstovi/himni, nerijetko naznačeni samo uvodnim riječima. Da je upravo ta pjesma bila duboko usađena u svijesti glagoljaša koji su sudjelovali u stvaranju beramskoga kodeksa govori pojavljivanje njezinih stihova na dvama mjestima: na dnu stranice f. 180 u obliku zapisa te na samom početku *Himna u čast Isusu i Djevici Mariji*. Kako u *Beramskoj pjesmarici* stihovi iz navedene pjesme nisu pisani istim tipom glagoljice, niti na istoj podlozi, to su vjerojatno nastali u različito vrijeme: poluustavna glagoljica zapisa upućuje da bi on mogao biti stariji od pjesme pisane kurzivnom glagoljicom na papiru koji je kasnije dodan kodeksu. Ove spoznaje stoga živo svjedoče o popularnosti pjesme nastale krajem 15. st., a koju N. Kolumbić naziva prvom stihovanom *molitvom protiv Turaka*. Pjesmu u kojoj vlada antitursko raspoloženje prožimaju osjećaji straha i krivnje pred Bogom, a cvilež zbog turske sile koji odzvanja pjesmom doživljava se kao Božja kazna.⁸⁴ Marija je oživljena, otjelovljena ljubav, *caritas*, jedini spas, samilost – kroz nju je Spasitelj došao na svijet. Utjecanje Mariji u svim nedaćama veoma je često pa ne začuđuje što se u velikom broju srednjovjekovnih knjiga nalaze različiti kasnije dodani marginalni raznorodni zapisi za pomoć (osobito molitve) za pomoć.

Stoga uvodni stihovi pjesme na stranici na f. 180a nisu tek usputna slučajna bilješka, nego zaista znak vapaja (*signum temporis*), odraz želje glagoljaša da upotpuni stranicu još jednim tekstom kojim se zazivala pomoć Djevice Marije. Da se čitatelj izravno utječe isključivo njoj, pokazuje izostavljanje 3. i 4. stiha u kojima se otkriva da je Isus taj koji prijeti tugama neizmjernim: *kimi Isus, sin tvoj priti, / ne daj mu nas pogubiti!*⁸⁵ te spajanje s 5. stihom, koji na sličan način kao uvodni započinje u imperativnom tonu: *spomeni se, majko mila*. Osim toga, jedan od čitatelja kodeksa iscertavanjem ispruženoga kažiprsta točno između dvaju zapisa jasno je pokazao kako među stihovima iz *Spasi Marije* i zapisa s elementima Trisagion himna u kojem se zaziva Božje milosrđe, i koji bi mogao imati

---

⁸³ Vrlo iscrpnu i detalju analizu marginalnih zapisa u beramskim rukopisima vidi u: I. BOTICA, S. POŽAR, »Povijesni podatci u marginalijama«.

⁸⁴ A. KAPETANOVIĆ, D. MALIĆ, K. ŠTRKALJ DESPOT, *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*, str. 309–311.

⁸⁵ Prema: *Isto*, str. 310.

dodirnih točaka s Marulićevom već spomentuom antiturskom pjesmom, postoji određena povezanost.⁸⁶ Iako među Marulićevom *Molitvom suprotiva Turkom* i pjesmom *Spasi Marije* postoje znatne razlike, jedna od važnih zajedničkih osobina je obraćanje Gospi u pomoć u vremenima turskih pustošenja. Stoga je ovdje svakako vrijedno skrenuti pozornost kako je nama nepoznati glagoljaš imao potrebu ukazati na povezanost (sličnost) teksta koji dijelom podsjeća na Marulića i onoga kojima započinje pjesma *Spasi Marije*. Primjer iz beramskog kodeksa na određen način učvršćuje već otprije postavljenu Kolumbićevu pretpostavku o mogućim poveznicama između Marulićeve pjesme i pjesme *Spasi Marije* na temelju više podudarnih mjesta.

Smještajući zapis iz te antiturske pjesme ispod tropara nadahnuta Akatistom te pokraj Trisagiona, dvaju tekstova za koje postoje vjerovanja kako su nastala u različitim opasnostima, glagoljaš na određen način otkriva intertekstualne tragove svojih postupaka.⁸⁷ Odnosno, kao što Marulić i pop Martinac turska osvajanja povezuju s opsadom iz *Knjige o Juditi*, glagoljaš je sveopću atmosferu straha i nesigurnosti⁸⁸ mogao povezati s nekim kolektivnim sjećanjem na opasnosti kojima je bio izložen Carigrad.

1.3.5. *Spasi, Marije, svojih vernih* – uvodni stih *Himna u čast Isusu i Djevici Mariji*

Aktulanost antiturske tematike, koja se inače smatra rijetkošću u kontekstu hrvatskoga srednjovjekovna pjesništva,⁸⁹ do izražaja eksplicitno dolazi u *Himnu u čast Isusu i Djevici Mariji*, koji u *Beramskoj pjesmarici* počinje središnjim dvostihom (točnije 17. i 18. stihom) hrvatske pjesme *Spasi, Marije, tvojih vernih*, a u kojem je sažeta atmosfera plača uslijed turskih pustošenja: *jur v sirotstvu ditca cvile / cić žestoke turske sile*.

Himan iz *Beramske pjesmarice*, kako će pokazati naša analiza, nastao je kompilacijom možda najpoznatijeg dvostiha navedene antiturske pjesme te jedne marijanske pjesme, i to vjerojatno svega nekoliko njezinih strofa. Upravo taj dvostih Kolumbić izdvaja kao onaj kojim je srednjovjekovni pjesnik »zabugario nad tragičnim trenutcima« uslijed nezaustavljiva prodora Turaka.⁹⁰ U toj se pjesmi, koja je vjerojatno sastavljena kao molitva za jedno od marijinskih svetišta,⁹¹ prema riječima L. Paljetka »ojađeni lirski subjekt molitvom obraća Djevici Mariji«⁹². Umetanje upravo tih potresnih stihova na sam početak

⁸⁶ O funkciji prsta kao znaka autoriteta koji upozoruje na važna mjesta u srednjovjekovnih rukopisima vidi Dubravka ORAIĆ TOLIĆ, *Citatnost u književnosti, umjetnosti u kulturi*, Zagreb, 2019., str. 107–108.

⁸⁷ O citatnosti i intertekstualnosti vidi više: D. ORAIĆ TOLIĆ, *Citatnost u književnosti, umjetnosti i kulturi*, str. 59–61.

⁸⁸ Istra je u 15. i 16. stoljeću bila smatrana nesigurnom zemljom »u kojoj vladaju nasilje, krađe, otmice ljudi i imovine«. Miroslav BERTOŠA, *Izazovi povijesnog zanata. Lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb, 2002., str. 97–99. Prema: I. BOTICA, S. POŽAR, »Povijesni podatci u marginalijama«, str. 94.

⁸⁹ Nikica KOLUMBIĆ, *Po običaju začinjavac. Rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*, Split, 1994., str. 75.

⁹⁰ Nikica KOLUMBIĆ, »Zapis popa Martinca u kontekstu tadašnje hrvatske književnosti«, *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru. Razdio filoloških znanosti*, br. 34–35 (24–25), Zadar, 1995.–1996., str. 143–151, 148.

⁹¹ A. KAPETANOVIĆ, D. MALIĆ, K. ŠTRKALJ DESPOT, *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*, str. 309.

⁹² Luko PALJETAK, »Molitva suprotiva Turkom u kontekstu protuturskog otpora u Europi Marulićeva vremena i poslije njega«, *Colloquia Maruliana*, br. 9, Split, 2002., str. 333–362, 336.

himne Bogorodici Kolumbić tumači kao potvrdu raširenosti protuturske pjesme, koja se vjerojatno, barem u određenom dijelu hrvatskih krajeva, znala napamet.⁹³

Njezinu rasprostranjenost između ostaloga potvrđuje marginalni zapis opisan u prethodnom poglavlju, inače prvi stih pjesme, a koji po svojem grafičkom oblikovanju ne samo da odudara od mnogobrojnih marginalnih zapisa, nego oponaša način na koji su oblikovani naslovi pjesama.

Stihovi iz *Spasi Marije* kojima se otvara himan šalju snažnu poruku upozorenja te nisu samo slika trenutačnoga stanja, nego opomena kako bi ona mogla postati konstantom ukoliko se recipijent ne okrene molitvi i pokori te time ne stiša gnjev Božji. Iako kompilator himna iz pjesme *Spasi Marije* ne prenosi motive stradavanja i naricanja nad smrću onih najbližih, smještanjem njezinih najpoznatijih stihova na početak teksta na određen način zgušnjava sve neizrečene prizore užasa, strahota i plača. Njegova opomena, kako turska nadiranja može spriječiti samo Božja obrana udružena s našim molitvama, kao da suptilno evocira onodobni topos o srdžbi Božjoj s kojom se vezao dolazak Turaka. Osim toga, cvilež i naricanje u *Spasi Marije* nastupaju *smrću cić srdžbe sinka* Marijina koji prijeti *tugam neizmernim*.

U sljedećim se dvjema strofama izriču pohvale Isusu i Mariji, da bi tek u onoj posljednjoj subjekt uputio molitvu zazivajući Božju pomoć. To dakako čini ponizno i pokorno padajući pred noge spasitelju, pokazujući još jednom kako je upravo pokora bila smatrana jednim od najjačih oružja u borbi s turskim osvajačima. U drugoj i trećoj strofi Isus se apostrofira kao slatko pribježište od svih nedaća, uključujući i turska osvajanja, te kao utjeha svima ožalošćenima. S druge strane, u pjesmi *Spasi Marije* jedino utočište je Djeвица Marija (*a uteć kamo nimamo / nere k tebi, Marije, samo*), koju se moli da posreduje kod svojega sina.

Iako nije riječ o izravnom citatnom preuzimanju, ne može se ne zamijetiti sličnost glagoljskih stihova (*i ni ime najsladnije ner Isusa ter devi Marie*) s Marulićevim prepjevom latinskoga himna *Jesu dulcis memoria: Isus slatko pomenutje / daje srcu vesel'je / nere meda okušen'je / slaje njega jest združen'je // Ništor peti ni milije, / ništor slišat radosnije, / ništor mislit ugodnije / nere Isus sin Marije*.⁹⁴

Pjesma je pisana kurzivom glagoljicom. Grafički su odvojene četiri strofe, dok su distisi svake strofe pisani u kontinuitetu u dva retka. Stihovi su odvojeni točkom, a strofe oznakom. Rima je aabb. Stih nije stabilan, prepoznaje se nastojanje da bude osmerac, ali ima šesteraca i deveteraca. Može se pretpostaviti da su strofe u izvornom obliku te pjesme, kao i u *Milosti Duha Svetago*, završavale pozdravom Djevici Mariji (*Ave Maria*), odnosno da bi taj himan mogao biti neka hrvatska prerada ili možda isječak dulje himne u čast Djevici Mariji. To nam ponajviše otkrivaju opkoračenja u 3. i 4. stihu, gdje se treći stih smisleno nastavlja do polovice četvrtoga stiha, nakon čega slijedi pozdrav Djevici Mariji. Iako se u

---

⁹³ N. KOLUMBIĆ, *Po običaju začinjavac*, str. 77. Kasniji odjeci pjesme *Spasi Marije* nalaze se u pjesmi *O Marijo iz Cithare octochorde* iz 18. st. Prema: Hrvojka MIHANOVIĆ-SALOPEK, *Hrvatska himnodija od srednjega vijeka do preporoda*, Split, 1992., str. 36.

⁹⁴ P. LUCIĆ, *Vartal*, str. 196; Hrvojka MIHANOVIĆ-SALOPEK, »Značenje Marulićevih himana za razvoj hrvatske himnodije«, *Dani hvarškoga kazališta*, god. 15, br. 1, Split, 1989., str. 221–236, 225.

ovoj pjesmi subjekt više utječe Isusu, pojava pozdrava *Ave Maria* (uključujući i njegove parafraze) na krajevima strofa upućuje da je kraća pjesma nastala kao kompilacija kraćega isječka neke dulje marijanske pjesme i već spomenutih stihova iz *Spasi Marije*.

Jur v sirotstvi ditca cvile
 cić žestoke turske sile
 ako ne bu Božje obrañenje
 i moļenje D(ê)vi Marije.

Isus slatko pribežišće
 pokornomu ki ga išće
 i ni ime najsladnije
 ner Isusa ter D(ê)vi Marije.

Isus pravo nasićenje
 vsih plačnih utišenje
 Isus ki daje veselje
 molitvu D(ê)vi Marije.

Da nas Isus vzbudi
 od vseh grešnih bludi
 pred ñega pad na moļenje
 za nas, o zdrava Marije. Amen

1.3.6. *Zdravo, Božje sveto telo*

U obliku incipita na kurzivnoj glagoljici na dnu lista f. 181r pojavljuju se prva četiri stiha tijelovske osmeračke pjesme *Zdravo, Božje sveto telo*, koja se pjevala na Veliki četvrtak (*Zdravo, Božje sveto telo / od prečiste Devi vzeto / Duhom svetim razabrano / Bogom Ocem rastvarano*). U *Tkonskom zborniku* ona se nastavlja na uskrsne pjesme zapisane poslije prikazanja *Uskrsnutje Isusovo*, a u zbirci propovijedi *Disipul B* pojavljuje se kao dodatak. Iako je tematski slična drugoj tijelovskoj pjesmi *Zdravo, tilo Božje sveto* iz I. i II. *Klimantovićeva zbornika*, nije riječ o istom tekstu.⁹⁵ Pjesma je zajedno s još nekoliko srednjovjekovnih tekstova svoje mjesto našla i u petom dijelu maloga *Nauka krstjanskoga*

⁹⁵ A. KAPETANOVIĆ, D. MALIĆ, K. ŠTRKALJ DESPOT, *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*, str. 111. Vrijedi spomenuti kako jedna Marulićeva pjesma *Molba k Isusu od človika* počinje parafraziranim stihovima tijelovske pjesme: *Zdravo si presveto Isusovo tilo*. H. MIHANOVIĆ-SALOPEK, »Značenje Marulićevih himana«, str. 234.

(1616.) fra Matije Divkovića sastavljena od 12 versificiranih religioznih tekstova.⁹⁶ U kraćem se obliku ta pjesma pojavljuje u rukopisnim, ali i tiskanim knjigama. U dodatku *Drugom beramskom brevijaru* (02r) nalazimo njezinih prvih 12 stihova,⁹⁷ a na kraju Kožičićeva *Psaltira* (1530.) svega jedan njezin katren. Pjesma je dobro zastupljena i u kasnijim hrvatskim latiničnim pjesmaricama.

1.3.7. *Pohvaljumo današni dan*

Pjesmu *Pohvaljumo današni dan* nalazimo zapisanu među božićnim i novogodišnjim pjesmama u *Prekmurskoj (Martjanskoj) pjesmarici*⁹⁸ i *Pavlinском zborniku*.⁹⁹ Glagoljska inačica odnosi se na prvi dio 48. pjesme koja je u *Prekmurskoj pjesmarici* zapisana pod nazivom *Pohvaljumo današnji dan* (I/155–156),¹⁰⁰ a u *Pavlinском zborniku* kao *Pohvaljumo današnji dan* (112v–113r). Prvi dio pripjeva pjesme iz *Beramske pjesmarice (mlado leto pohvaljumo)* podudara se s pripjevom istoimene pjesme u dvjema navedenim latiničnim pjesmaricama, *Prekmurskoj* i *Pavlinскоj*.¹⁰¹ Drugi dio pripjeva beramske inačice (*mladoga kralja mi molimo / na mladom leti veselimo se*) podudara se s pripjevom iz poznate hrvatske božićne pjesme *Narodil se je kralj nebeski*,¹⁰² s jedinom razlikom što se u glagoljskoj

⁹⁶ Amir KAPETANOVIĆ, »Hrvatska srednjovjekovna književno-jezična tradicija i Divkovićeви stihovi«, *Matija Divković i kultura pisane riječi*, Sarajevo, 2014., str. 61–77.

⁹⁷ Vidi prijepis: I. BOTICA, »Naknadni zapisi u prvome dijelu Drugoga beramskoga brevijara«, str. 9.

⁹⁸ *Prekmurska (Martjanska) pjesmarica* potječe s kraja 16. st. (možda 1593.?), a osim duhovnih sadržava ljubavne i svjetovne pjesme (pjesma o padu Sigeta). Djelo je više pisara. Najiscrpniji pregled o dosadašnjim istraživanjima hrvatskih i slovenskih znanstvenika, kao i zastupljenosti pjesama u raznim antologijama vidi u: K. ŠIMIĆ, *Laurin nos*, str. 137–168. *Prekmursku pjesmaricu*, F. Fancev je nazvao najstarijom poznatom zbirkom hrvatske kajkavske lirike. Danas se smatra da pjesmarica dijelom pripada hrvatskoj kajkavskoj, a dijelom slovenskoj književnosti.

⁹⁹ *Pavlinски zbornik* djelo je nepoznatoga priređivača za kojega se pretpostavlja da je pripadao pavlinskome redu. Taj je latinični rukopis, koji je većinom napisan na kajkavskom, uz nekoliko pjesama na latinskom, a u 17. st. unesen je u katalog pavlinskoga samostana Sv. Petra u Šumi koji se također navodi kao moguće mjesto nastanka. Smatra se da upravo pjesme, koje ujedno i čine većinu, predstavljaju najzanimljiviji dio zbornika koji također sadrži tekstove iz molitvenika, katekizama, lekcionara, benedikcionala. U njemu su okupljeni tekstovi iz različitih inozemnih i hrvatskih pjesmarica i rukopisa, među ostalim i oni koji su u hrvatskoj književnosti bili poznati još od ranoga srednjega vijeka pa sve do 16. st. Vidi više u studijama Koraljke Kos, Antuna Šojata i Vladimira Zagorca objavljene u izdanju *Pavlinски zbornik, transkripcija i komentari*. Pripremili za tisak i popratne studije napisali Koraljka KOS, Antun ŠOJAT, Vladimir ZAGORAC, Zagreb, 1991., str. 337–360. Hrvojkа MIHANOVIĆ SALOPEK, »Pavlinски zbornik 1644«, *Hrvatska književna enciklopedija*, knj. 3, Ma-R, (gl. ur. Velimir VISKOVIĆ), Zagreb, 2012., str. 319; Vladimir HORVAT, Ivana KLINČIĆ, »Pavlinски glazbeni priručnici«, *Kaj*, br. 1, 3–4, Zagreb, 2017., str. 153–164.

¹⁰⁰ Tekst ove pjesme iz *Prekmurske pjesmarice* i *Pavlinškoga zbornika* gotovo se podudara. Vilko NOVAK, *Martjanska pesmarica*, Ljubljana, 1997., str. 35 i 145–146.

¹⁰¹ *Pohvaljumo današnji dan* (f. 111r) u *Pavlinском zborniku* nalazi se u skupini božićnih, novogodišnjih i bogojavljenjskih pjesama (f. 101r-116r) s naznakom da se izvodi *In novo Anno et Epiphania Domini*. Koraljka KOS, »Doprinos pavlina crkvenoj popijevci u Hrvatskoj«, *Lepoglavski zbornik: Radovi sa znanstvenog skupa Glazba u Djelima Pavlina održanog 12. rujna 1998 u Lepoglavi*, Lepoglava, 1999., str. 19–30.

¹⁰² V. NOVAK, *Martjanska pesmarica*, str. 35. Na temelju izraza *Mlado leto* kojim se označava Božić, neki smatraju da je pjesma nastala najkasnije krajem 13. stoljeća, u vrijeme vladavine Arpadovića. Gašpar BUJAS, »Rezultati u proučavanju djela stare hrvatske poezije«, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 6–7, Zagreb, 1960., str. 509–537. Najstarije zapise nalazimo u *Prekmurskoj* i *Pavlinскоj pjesmarici*. Josip BRATULIĆ, *Sjaj baštine: rasprave i članci o hrvatskoj dopreporodnoj književnosti*, Split, 1990., str. 81.

stihovi pojavljuju obrnutim redosljedom. Drugim riječima, pripjev u beramskoj inačici pjesme *Pohvalujmo današnji dan (mlado leto pohvaľujmo / mladoga kraľa mi molimo / na mladom leti veselimo se)* sastoji se od pripjeva koji nalazimo u dvjema pjesmama *Pavlinskog zbornika*. Taj se pripjev, koji R. Strohal naziva pjesmom, u hrvatskim krajevima odavno u crkvama pjevao na mlado leto.¹⁰³ U svim se inačicama pripjev pojavljuje u skraćenom obliku. Istražujući odnos teksta i glazbe, odnosno prilagođavanje prijevoda i prepjeva napjevima u *Pavlinskom zborniku*, K. Kos zamijetila je neke posebnosti upravo u napjevu *Pohvalujmo denešni den* (br. 19), rekavši kako je »metar teksta urastao u podatljiv, slobodni glazbeni ritamski tijek obilježen pretežno binarskim i ternarskim skupinama. Ova razvijena melodija vjerojatno je stari hrvatski obredni napjev.«¹⁰⁴ Navodi kako je riječ o »novogodišnjoj i epifanijskoj popijevki koja nema paralele u međunarodnome repertoaru. To je stari hrvatski obredni (koledni) napjev, slobodnoga ritma, s karakterističnim skupinama ternara.«¹⁰⁵ Izvor te popijevke, čija se melodija stilski razlikuje od ostalih napjeva *Pavlinskog zbornika*, smatra K. Kos, »upućuje na neposredan narodni, vjerojatno vrlo star izvor«¹⁰⁶. Dosad se smatralo da je taj napjev prvi put zabilježen u dvjema kajkavskim pjesmaricama,¹⁰⁷ no glagoljska potvrda iz *Beramske pjesmarice* vrlo je vjerojatno nastala ranije te je prema tome najstarija inačica pjesme.¹⁰⁸ Usporedba glagoljske i dviju latiničnih inačica pokazala je kako u glagoljskoj izostaje stih *Pastiri pasu te svoje črede, / angeli z nebes priletehu. / Mlado leto pohvalujmo!*,¹⁰⁹ te da se inačice razlikuju u sljedećem dvostihu: *Vzveščaju ja vam danas rados / kraľ se je rodil Gospodin Bog (Beramska pjesmarica)* prema *Naklaňam vam denes obradost, / ar se je rodil Gospodin Bog. / Mlado leto pohvalujmo!*¹¹⁰ Također, u glagoljskoj inačici nalazimo stihove kojih nema u kajkavskoj inačici pjesme, ali zato vrlo sličan dvostih nalazimo u drugoj božićnoj pjesmi *Mi hvalimo kraľja zmosnoga* iz istoimene pjesmarice: *Dika na Nebi Goszpo., / dnu Bogu, i boidi ludem / mir na toi zemli*,¹¹¹ a u kojoj se pojavljuje isti refren *na mlado leto*.

Osim što se pjesma *Pohvaľujmo današnji dan* i danas izvodi u božićno vrijeme, u njoj nalazimo i stihove poznate iz drugih božićnih pjesama sjevernih hrvatskih krajeva: *dete Jeđuša veruimo / mlado leto pohvaľujmo* iz *Beramske pjesmarice* prema stihovima *To mlado leti pofalimo / To dete Jeđuša molimo* iz jedne međimurske koledarske pjesme.¹¹²

¹⁰³ Rudolf STROHAL, *Hrvatska glagoljska knjiga*, Zagreb, 1915., str. 123.

¹⁰⁴ Koraljka KOS, »Hrvatski jezik i glazba u razdoblju baroka, s posebnim obzirom na Pavlinški zbornik«, *Glasbeni barok na slovenskem in evropska glasba*, (Ivan KLEMENČIĆ ur.), Ljubljana, 1997., str. 162.

¹⁰⁵ K. KOS, »Doprinos pavlina crkvenoj popijevci u Hrvatskoj«, str. 26.

¹⁰⁶ Koraljka KOS, »Napjevi Pavlinskog zbornika«, *Pavlinški zbornik, transkripcija i komentari*, (pripremili za tisak i popratne studije napisali Koraljka KOS, Antun ŠOJAT, Vladimir ZAGORAC), Zagreb, 1991., str. 337–360, 359.

¹⁰⁷ Lucija KONFLIC, »Pregled istraživanja doprinosa pavlina hrvatskoj glazbenoj umjetnosti«, *Cris*, god. 12, br. 1, Križevci, 2020., str. 155–169.

¹⁰⁸ Glagoljski pripjev te pjesme vjerojatno je nastao negdje u drugoj polovici 16. st. Vidi bilješku 13. ovoga rada. Kako *Prekmurska pjesmarica* nastaje na samom kraju 16. st., a *Pavlinški zbornik* u drugoj polovici 17. st., to ovaj glagoljski tekst najvjerojatnije predstavlja najstariju inačicu pjesme. Tragovi te pjesme nalaze se i u prvim dvama izdanjima zbornika kajkavskih crkvenih napjeva *Cithara octochorda* (1701., 1723.). Vidi K. KOS, »Napjevi Pavlinskog zbornika«, str. 358–359, 368.

¹⁰⁹ *Pavlinški zbornik*, str. 134; Vidi i V. NOVAK, *Martjanska pesmarica*, str. 145.

¹¹⁰ *Pavlinški zbornik*, str. 134; V. NOVAK, *Martjanska pesmarica*, str. 145.

¹¹¹ Vidi V. NOVAK, *Martjanska pesmarica*, str. 149, br. 51.

¹¹² Vinko ŽGANEC, *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja*, Zagreb, 1924.

Božićna pjesma *Pohvaľujmo današni dan* jedna je od četiriju pjesama (*Va vse vrime godišća, Milosti Duha Svetago i Sudac gnevan*) pisane čakavštinom, ali nejednakoga tipa, koje se po jezičnim osobina izdvajaju od ostatka beramskoga kodeksa.¹¹³ Nadalje, po većinom sustavnom ekavskom refleksu jata ta se pjesma posve razlikuje od navedenih triju pjesama,¹¹⁴ iako i u njoj nalazimo nekoliko potvrda ikavskoga refleksa: *gori, gdi, prile-tahu*. Njezin bi se nastanak s jedne strane mogao vezati uz onaj dio sjeverozapadnoga čakavskoga prostora koji je graničio s kajkavskim. Pjesma sadržava kajkavizam *Ježuš*,¹¹⁵ uz paralelnu uporabu leksema *Isus* u posljednoj strofi, te raguizma *rados* zabilježen kod mnogih dubrovačkih pisaca,¹¹⁶ a što bi također mogao biti odraz stvaranja *koiné* s ciljem da tekst bude prihvaćen i razumljiv na širem prostoru.¹¹⁷ Da bi zaista pojava toga leksema mogla biti stilski obilježena, govori pojava leksema *radosti* u pjesmi *Milosti duha svetago* zapisane na istom listu.

Potvrda te pjesme svakako pridonosi širenju spoznaja o mogućnim poveznicama između glagoljaške i kajkavske književnosti kao i o popularnosti pojedinih tradicionalnih pjesama za koje se dosad smatralo kako su zapisane samo u sjevernim latiničnim hrvatskim rukopisima. Naime, pretpostavlja se kako su korijeni kajkavske književnosti stariji od prvih sačuvanih potvrda te da ona ipak ne počinje tek s I. Pergošićem i A. Vramcem.¹¹⁸ Korijenje je osim u renesansnoj književnosti imala i u višestoljetnoj glagoljašoj tradiciji.¹¹⁹ Govori-

¹¹³ Sanja ZUBČIĆ, »Čakavske značajke u Prvome beramskom brevijaru«, *Studije o Prvome beramskom brevijaru*, (ur. Ana MIHALJEVIĆ, Milan MIHALJEVIĆ, Andrea RADOŠEVIĆ), Zagreb, 2023., str. 369–390.

¹¹⁴ Sanja ZUBČIĆ, »Čakavske značajke u Prvome beramskom brevijaru«, str. 376.

¹¹⁵ Prema mrežnom izdanju *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika* (<https://kajkavski.hr>) taj se oblik imena Isus pojavljuje u izdanjima više autora nastalih od kraja 16. st. nadalje (Mihael ŠIMUNIĆ, *Prodeke nedejne k zdencu pokore*, Zagreb, 1697.; Boltžar MILOVEC, *Dušni vert, duhovnim cvetjem zasažen. To je to: vnoge fele oficiumi i litanie, iz nekih molitvenih knjižica skupa spravljani, na hervatcki jezik pretolmačeni, pobožnim dušam na duhovnu nasladnost i hasen*, Beč, 1644.; Antol VRAMEC, *Postila na vse leto po nedelne dni*, Varaždin, 1586.). Leksem *Ježuš* nalazimo i u naslovima nekoliko pjesama *Pavlinске pjesmarice: Ježuš Kristuš, Sinek Božji; Na nebesa Ježuš pojde; O, Ježuš Kristuš* i dr. Prema: V. HORVAT, I. KLINČIĆ, »Pavlinски glazbeni priručnici«, str. 158. Govorimo li o glagoljaškoj književnosti, vrijedi istaknuti da se leksem *Ježuš* pojavljuje u već spomenutom *Disipulu B (O Ježuš, smijeni Bog)* iz 16. st. i to u pjesmi *Marija, mati cartana* čije jezične značajke (česti ekavski refleksi, pojava slovenizama i germanizama) upućuju na njezino sjevernohrvatsko podrijetlo. Vidi: A. KAPETANOVIĆ, D. MALIĆ, K. ŠTRKALJ DESPOT, *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*, str. 313. Leksem *Ježuš* u *Akademijinu rječniku* nije zabilježen među čakavskim izvorima, nego samo u Divkovićevo malom *Nauku krstjanskom* (1616.) pisanom na štokavskoj osnovici, uz napomenu kako je u tome katekizmu riječ o Sirahovu sinu, a ne o Isusu Kristu. Vidi više: Anton ŠOJAT, »O nekim problemima transkripcije starih kajkavskih tekstova«, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 6, Zagreb, 1982., str. 289–291. Šojat govori da je suglasnik ž u Akademijinu rječniku zabilježen samo u nekim izvedenicama: *ježuviti*, tj. u djelima F. Glavinića i J. Kavanjina.

¹¹⁶ Navedimo da se u kajkavskom rječniku spominje samo jedan primjer leksema *rados*, i to iz Belostenčevih *Deset propovijedi o euharistiji propovijedi: da budete rados i vesele negovo ukup ž nim uživali*. Dostupno online URL: <https://kajkavski.hr/pretraga/?q=rados> (zadnje posjećeno 5. ožujka 2023.).

¹¹⁷ Eduard HERCIGONJA, »Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeću«, *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb, 1983., str. 303–385, 311; Stjepan DAMJANOVIĆ, *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Zagreb, 2008., str. 141; Andrea RADOŠEVIĆ, »Kajkavizmi u hrvatskome prijevodu *Disipula* Johanesa Herolta († 1468.)«, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, god. 42, br. 1, Zagreb, 2016., str. 245–266.

¹¹⁸ Marin FRANIČEVIĆ, »Razdoblje renesansne književnosti«, *Povijest hrvatske književnosti*, sv. 3, *Od renesanse do prosvjetiteljstva*, Zagreb, 1974., str. 7–174, 169–170.

¹¹⁹ Navedimo samo kako glagoljaši u Zagrebačku biskupiju dolaze bježeći pred Turcima; poznato je kako ih ima i među pavlinima.

mo li, primjerice, o više puta spomenutoj *Pavlinskoj pjesmarici*, još je J. Barlè upozorio na njezinu višeslojnost, ističući kako okuplja pjesme iz različitih inozemnih i hrvatskih izvora i kako neke pjesme imaju višestoljetnu hrvatsku, među ostalim, i glagoljašku tradiciju.¹²⁰ S obzirom na to da je nastanak mnogih pjesama iz kajkavskoga *Pavlinskoga zbornika* stariji od 1644., na što na temelju njihove grafijske, morfološke i leksičke analize upozorava A. Šojat, postoji mogućnost da su glagoljska i kajkavska pjesma imale sličan izvor.

Pohvaľujmo današni dan

čistim srcem ino pametju
da te <dete> Ježuša verujmo
mlado leto pohvaľujmo, mladoga kraľa mi molimo
na mladom leti veselimo se.¹²¹

Na ki dan je porodila

Marija mati svoga sina
mlado leto pohvaľujmo, mladoga kraľa.

Ki je prosvetlil vas svetli svet

zač se je rodil ot d(ê)vice
mlado leto pohvaľujmo.

U Bitliome grade ino pojate

v sukno je obvit na mali seni
mlado leto pohvaľujmo.

Anjeli s neba priletahu, veliku hvalu prepevahu

mlado leto pohvaľujmo.

Hvala tebi gospodi Bože

mir pravim ľudem ter dobre voľe
mlado leto pohvaľujmo.

¹²⁰ Vidi: Antun ŠOJAT, »Kajkavski tekstovi Pavlinskog zbornika«. *Pavlinski zbornik, transkripcija i komentari*, Zagreb, 1991., str. 298–336, 305–307.

¹²¹ Početak iz *Prekmurske pjesmarice: Pohvaluimo denesnyi den, / scsisztim szerzem, ino zpa., / metyom; Dete Jesussa mi / hvalimo. Mlado Leto pohvaluimo*. Prema: V. NOVAK, *Martjanska pesmarica*, str. 145; Početak iz *Pavlinskog zbornika: Pohvaľujmo denesni den / z čistim srcem ino z pametjum / dete Ježuša mi molemo / Mlado leto pohvaľujmo*. Prema: *Pavlinski zbornik, transkripcija i komentari*, Zagreb, 1991., str. 133–134.

Vzveščaju ja vam danas rados
kralj se je rodil Gospodin Bog
mlado leto pohvaľujmo.

Presvetla zvezda gori je vzašla
gdi poćiva Isus Marije sin
mlado leto pohvaľujmo.

1.3.8. Fragment mlađe rukopisne pjesmarice

Među skupinama pjesama koje se nalaze u zborničkom dijelu kodeksa najhomogenija je upravo ona na f. 181. Utvrđeno je kako tri pjesme zapisane kurzivnom knjiškom glagoljicom na papiru predstavljaju jedinstvene i dosad nezamijećene prijepise u glagoljskoj književnosti.¹²² Prva od njih na latinskom je jeziku prepisana u *Pićićevoj pjesmarici*, dok je *Pohvaľujmo današnji dan* zastupljena u latiničnim kajkavskim pjesmaricama, a vrlo je vjerojatno kako upravo beramski glagoljski prijepis predstavlja njezinu najstariju poznatu inačicu. S obzirom na to da se na objema stranicama toga lista pojavljuju samo pjesme, gotovo iste grafićke organizacije te da prva pjesma *Milosti Duha Svetago* zapoćinje trećom strofom (a što bi moglo znaćiti da su na prethodnom, izgubljenom, listu bile zapisane prve dvije strofe), možemo pretpostaviti kako su one pripadale nekoj nama nepoznatoj pjesmarici. Odnosno, taj je naknadno dodani list nekada vjerojatno bio dio glagoljskoga zbornika u ćijem se sastavu nalazila i pjesmarica. Stoga bi se taj paprinati list mogao nazvati fragmentom pjesmarice unutar *Beramske pjesmarice*. Teško je zasad zaključiti jesu li pjesme u zbornik ušle iz glagoljskoga ili latinićnoga izvora, no svakako je rijeć o pjesmama koje su bile poznate ćitateljima jednoga dijela hrvatskih krajeva s obzirom na njihovu zastupljenost u latinićnim rukopisima.

Upravo se te tri pjesme od ostatka *Beramske pjesmarice* razlikuju u vrsti pisma (knjiška kurzivna glagoljica), jeziku (starohrvatski s većinski ćakavskim obilježjima, uz povremenu uporabu kajkavizama) i grafićkoj organizaciji. U njima se jasno razdvajaju granice strofa i stihova. Naime, svaka nova strofa poćinje inicijalom i novim retkom, pri ćemu je drugi redak uvijek uvućen, dok su stihovi pisani u kontinuitetu te odvojeni toćkama.¹²³ U mlaćdem sloju pjesmarice zamijećeno je odstupanje od doslovnoga prijevoda, između ostaloga s ciljem da se postigne stalan broj slogova u stihu (većinom je rijeć o osmeraćkim distisima, ali nalazimo šesterce, sedmerce i deveterce) te da se saćuva rima iz stranoga predloška. Sve te znaćajke govore kako je rijeć o vrlo homogenoj skupini tekstova potećklih iz istoga izvora, za razliku od ostatka *Beramske pjesmarice* u koji su pjesme unošene

---

¹²² Iznimku ćini jedino *Himan u ćast Isusu i Djevici Mariji*, koje u kontekstu hrvatske antiturske tematike spominje N. KOLUMBIĆ, *Po obićaju zaćinjavac*, str. 77.

¹²³ Slićnu grafićku organizaciju nalazimo u *Pavlinskom zborniku*, u kojem se stihovi nižu u kontinuitetu, a mećusobno se odvajaju samo strofe. One redovito dolaze u novom retku a njihov se poćetak oznaćuje velikim, izrazito masnije, pisanim slovima. Unutar strofa stihovi su odvojeni dvotoćkom ili toćkom i zarezom. A. ŠOJAT, »Kajkavski tekstovi Pavlinskog zbornika«, str. 309–310.

iz različitih, većinom liturgijskih izvora (na koje upućuje dvostupčana organizacija i veći udio hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika).

Odmak od *ad verbum* prevođenja, stavljanje većeg naglaska na očuvanje rime i stiha, a ne sadržaja, potom pojava slobodnoga kompiliranja u smislu preuzimanja citata iz vrlo popularnih tekstova ili strofa iz sličnih pjesama, govori da je tvorac ovoga fragmenta pjesmarice posjedovao određeno pjesničko umijeće. Uzmemo li u obzir kako *Prvi beramski brevijar* pripada sjevernoj krčko-istarskoj skupini brevijara, da sadržava jezične značajke karakteristične za Istru, u kojoj nalazimo pavlinske samostane (primjerice onaj u Svetom Petru u Šumi u koji sredinom 17. stoljeća dopijeva *Pavlinski zbornik*) možemo samo kao uvjetnu pretpostavku (koju tek treba potvrditi) iznijeti da su neke pjesme iz fragmenta *Beramske pjesmarice* i *Pavlinke pjesmarice* mogle imati sličan izvor.

Zaključak

U zborničkom dijelu beramskoga kodeksa, koji je naknadno dodan osnovnome tekstu sanktorala, zapisano je čak desetak srednjovjekovnih pjesama, te još dva incipita i citat iz himna koji se pojavljuju u obliku marginalnih zapisa. Taj smo dio kodeksa u ovom radu prvi put nazvali *Beramskom pjesmaricom*. Naime, po broju pjesničkih tekstova beramski kodeks gotovo je ravnopravan glagoljskim knjigama u kojima je sačuvan najveći broj srednjovjekovnih pjesama (*Pariška pjesmarica*, *Berčićev zbornik br. 5*, *Klimantovićev zbornik I. i II.*, *Tkonski zbornik*). Prijepisi pjesama nisu pisani istom rukom niti su nastali u isto vrijeme. Pjesme u stupcima pisane su poluustavnom glagoljicom te se pretpostavlja da potječu iz liturgijskih izvora. Mlađi tekstovi koji su pisani kurzivnom glagoljicom od ostalih se pjesama osim u jeziku, razlikuju i u grafičkoj organizaciji. U tim pjesmama svaka nova strofa počinje inicijalom i novim retkom, pri čemu je drugi redak uvijek uvučen, dok su stihovi pisani u kontinuitetu te odvojeni točkama. U mlađem sloju pjesmarice zamijećeno je odstupanje od doslovnoga prijevoda, između ostaloga s ciljem da se postigne stalan broj slogova u stihu (većinom je riječ o osmeračkim distisima, ali nalazimo šesterce, sedmerce i deveterce) te da se sačuva rima iz stranoga predloška.

Istraživanje je dokazalo kako ovaj kodeks zauzima istaknuto mjesto u kontekstu hrvatskoglagoljske, a dijelom i starije hrvatske književnosti, i to ne samo po značajnom broju pjesničkih tekstova: 1) Pokazalo se kako su tekstovi pisanim, ali i usmenim, putem postupno unošeni iz vrlo različitih starijih i novijih izvora: zapadne (srednjovjekovne latinske) i istočne (bizantino-slavenske) tradicije, uključujući i tekstove zapisane u starim grgurovskim (gregorijanskim) i ambrozijanskim sakramentarima, ali i iz relativno suvremenih hrvatskih pjesama aktualne protuturske tematike. 2) Utvrđeno je kako *Beramska pjesmarica* sadrži jedinstvene i dosad nezabilježene tekstove hrvatskoglagoljske književnosti, koji pripadaju korpusu zapadnoeuropske srednjovjekovne književne baštine. 3) Pokazano je kako ona proširuje potvrde nekih rijetkih tekstova, poput triju oracija za koje se do ovoga rada smatralo kako su sačuvane samo u glagoljskom *Hrvojevu misalu*. 4) Potvrđena je raširenost hrvatske srednjovjekovne protuturske pjesme *Spasi Marije* čiji se stihovi pojavljuju u obliku marginalnoga zapisa, ali i kao uvodni stihovi *Himna u čast Isusu i Djevice Mariji*. 5) *Beramska pjesmarica* predstavlja važno polazišno mjesto u rasvjetljavanju

spoznaja o čitanju, slušanju i pamćenju tekstova unutar glagoljaške čitateljske zajednice. 6) Utvrđeno je da *Beramska pjesmarica* najvjerojatnije sadržava najstariju potvrdu stare hrvatske koledarske pjesme *Pohvalujmo današnji dan*, dosad zabilježene u kajkavskim pjesmaricama s kraja 16. i sredine 17. stoljeća (*Prekmurska, Pavlinska*). Pronalazak navedene pjesme, koja se i danas izvodi u božićno vrijeme, svjedoči o višestoljetnoj tradiciji pojedinih pjesama (božićnih, tijelovske i mrtvačke sekvencije) na širem hrvatskom prostoru. 7) Potvrđena su ranija stajališta kako dio izvora kajkavske književnosti treba tražiti u glagoljskim rukopisima.

Beramska pjesmarica zoran je pokazatelj fenomena *mouvance*, pokretljivosti tekstova, što omogućuje supostojanje ostvaraja iz raznih matica kroz vrijeme i kulturne sfere, te primjer kako primarno liturgijska knjiga (u ovom slučaju sanktoral) čiji se sadržaj postupno proširuje raznim patrističkim, legendarnim i versifikacijskim tekstovima, može kroz određeno vremensko razdoblje razviti značajke manjeg zbornika prilagođena potrebama određene glagoljaške čitateljske zajednice. Tomu svjedoči dodavanje pjesama koje su se izvodile o velikim blagdanima i svetkovinama, ali i postupno okupljanje tekstova pisanih u molitvenom tonu kojima se utječe Isusu te njegovoj majci Djevici Mariji, omiljenoj srednjovjekovnoj odvjetnici i pomoćnici.

SUMMARY

SONGBOOK OF BERAM IN THE CONTEXT OF THE CROATIAN MEDIEVAL POETRY

In this paper authors analyze the poems, together with several short notes, which are found in the subsequently added choral part of the Glagolitic Beram codex, presently known as the First Beram Breviary from the fourteenth century. The basic content of this breviary is the sanctorale cycle. The poetry section of the codex in this work for the first time is named Songbook of Beram. This section consists of several collections of poems, among which someone subsequently added other liturgical and patristic texts. The analysis of these previously uninvestigated poems has showed that among them, besides previously known and investigated pomes such as U vse vrime godišća [At this time of year] and Sudac gnjevan [Die Ires], one can find unique Glagolitic texts such as Milost Duha Svetago [Holy Spirit's Mercy] and Pohvalujmo današnji dan [Praise Today]. The sequence of subsequently added texts indicates that they are all thematically and functionally connected, and therefore this songbook contributes to knowledge about the use (reading, listening and memorization) of the text that came to the Glagolitic community from various places and sources. In conclusion, the authors have shown that this Songbook of Beram should be considered as very important not only in the corpus of Glagolitic poetry but also as a significant part of Croatian medieval poetry.

KEY WORDS: *Croatian medieval poetry, Glagolitic reading community, Croatian literature in 15th and 16th centuries, breviary, Glagolitic manuscript*